

Een vaste burcht?

Een studie naar de betekenis, het gebruik en de beeldvorming van het woord 'kasteel' in de perioden 1550-1800 en 1801-1970

Kasteel Schagen. Foto ter illustratie. Bron: NKS

Naam | Rianne de Koning (5601258)

Studie | Nederlandse Taal en Cultuur, Universiteit Utrecht

Afdeling | Vroegmoderne letterkunde

Begeleider | Prof. Dr. Els Stronks

Datum | 21-01-2019

Aantal woorden | 7316 (*exclusief citaten en bijlage*)

Inhoud

Inleiding	4
Theoretisch kader	4
Methode	6
Analyse	12
Het woord ‘kasteel’ in het WNT	12
Analyse van het woord ‘kasteel’ in de DBNL ngram viewer	12
<i>Het woord ‘kasteel’ in de jaren 1550-1800</i>	13
<i>Het woord ‘kasteel’ in de jaren 1801-1970</i>	16
Analyse van het woord ‘kasteel’ in Delpher	18
<i>Het woord ‘kasteel’ in de jaren 1661-1800</i>	19
<i>Het woord ‘kasteel’ in de jaren 1801-1970</i>	21
Conclusie	25
Discussie	27
Lijst van geraadpleegde literatuur	29
Bronnen	31
Bijlage	32
DBNL ngram viewer – 1550-1800	32
DBNL ngram viewer – 1801-1970	38
Delpher – 1661-1800	42
Delpher – 1801-1970	46

Inleiding

Theoretisch kader

Wie vandaag de dag het woord 'kasteel' gebruikt, heeft hoogstwaarschijnlijk de definitie van de Van Dale voor ogen: een versterkt gebouw, burcht of slot.¹ In de 17^e en 18^e eeuw, de tijd waarin deze bouwwerken bewoond (en soms) gebouwd werden, was de betekenis van het woord 'kasteel' niet zo eenduidig, aangezien er ook andere woorden in de omloop waren voor gebouwen die nu kasteel genoemd worden, en omdat met het woord 'kasteel' ook verschillende zaken aangeduid konden worden. Kijken we bijvoorbeeld naar het huidige Muiderslot, Huis Doorn en Kasteel De Haar, dan zijn dit gebouwen die nu onder de noemer 'kasteel' vallen, maar van oudsher respectievelijk slot, huis of kasteel genoemd worden. Daarnaast kon met het woord 'kasteel' ook bijvoorbeeld een groot schip worden aangeduid.

Waar kastelen in de middeleeuwen vooral een verdedigende functie hadden, werd bewoonbaarheid in de periode vanaf 1600 belangrijker.² Willemien de Vries heeft hier uitgebreid onderzoek naar gedaan, en kwam erachter dat veel kastelen onderdeel waren van zogenaamde buitenplaatsen of hofsteden: tussen de 16^e en 19^e eeuw waren dat landgoederen met een grote, aangelegde tuin en een kasteel of landhuis waar de adel haar zomers doorbracht.³ Door middel van hofdichten die in de vroegmoderne tijd werden geschreven, is een duidelijk beeld van deze tuinen naar voren gekomen. Ze werden uitvoerig beschreven, waarbij het reële met het mythische verweven werd en de tuin als kunstwerk werd neergezet. De nadruk lag hierbij op de eeuwigheid van de tuin: omdat een tuin niet door mensen maar door God groeide en bloeide, was dit van grotere waarde dan een door mensen gemaakt huis op hetzelfde terrein. Opvallend in deze hofdichten is dus dat het gebouw dat op de buitenplaats stond vrijwel nooit genoemd of beschreven wordt, omdat de nadruk op de tuin lag. Wanneer het gebouw wel benoemd wordt, zoals in *Hofwijck* van Constantijn Huygens, is dit maar kort en kunnen verschillende termen voor hetzelfde bouwsel worden gebruikt. Dit is te zien in het volgende citaat, waarin zowel 'slot' als 'kasteel' gebruikt worden om hetzelfde gebouw aan te duiden:

¹ Zie: https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/kasteel#.W_flquhKjIU. Geraadpleegd op 23-11-2018.

² Fockema Andreae, S.J., Hekker, R.C. & Ter Kuile, E.H. (1948). *Duizend jaar bouwen in Nederland*. Amsterdam: Allert de Lange.

³ Vries, W.B. de. (1998). *Wandeling en verhandeling. De ontwikkeling van het Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw (1613-1710)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.

'2492 En gae mij op mijn Slot begrauen in mijn rust.
Of, is't een toon te hoogh, mijn Slotjen magh ick 'theeten.

En, vrienden van verstand, u derv ick't laten weten,
'Tis 'tHofwijcker Casteel, daer ick te roest in gae.'⁴ (*Arcering* RK)

Een eerste indruk van de manier waarop het woord 'kasteel' precies gebruikt werd – de focus van dit onderzoek – krijgen we door het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (hierna: WNT) te raadplegen, dat elf definities geeft voor het woord 'kasteel'.⁵ Daarbij komt als eerste betekenis de voor ons gebruikelijke definitie van een versterkt huis of vesting ter verdediging naar voren, maar worden daarna ook enkele tegenwoordig minder voor de hand liggende betekenissen gegeven, zoals die van een groot oorlogsschip. De termen 'slot', 'burcht' en 'huis' worden ook genoemd, en het WNT suggereert dat deze onderling inwisselbaar kunnen zijn met kasteel, maar dit niet altijd hoeven te zijn. Dit roept de vraag op welke definitie voor welk woord gehandhaafd werd in de tijd dat deze kastelen bewoond en gebruikt werden. Eerder is door onderzoekers al gesignaleerd dat er op dit punt nog weinig bekend is. Yme Kuipers en Ben Olde Meierink omschrijven dit probleem in hun boek als volgt⁶:

'Neem het begrip 'kasteel'. Dat moet voor de nog niet romantisch ingestelde Gouden Eeuw, gewend aan krijgsgeweld waarin kastelen nog een belangrijke rol speelden, toch een andere gevoelsinhoud hebben gehad dan voor de late achttiende-eeuw. Daar komt nog iets bij voor de Gouden Eeuw: kastelen gingen toen, grosse modo, qua recreatieve functie meer overeenkomst vertonen met hofsteden. Niet alle kastelen bleven permanent bewoond. In die context wordt het oppassen met een definitie van kasteel die in essentie de 'volledige eigenheid' ervan voor eens en voor altijd vastlegt. Dat neemt niet weg dat er een dringende behoefte is aan meer diepgravend historisch begripsonderzoek van de zojuist genoemde termen.' (pag. 37)

Een opvatting in de wetenschap over het woord 'kasteel' – die van E.H. ter Kuile – is dat de term in de middeleeuwen vrijwel niet gebruikt werd, maar dat er vaak van burcht of slot en ook huis gesproken werd wanneer men een kasteel bedoelde.⁷

Waar de Nederlandse situatie nog onbekend is, is de Britse situatie al wel onderzocht door Frieda Kreuer. Zij heeft onderzoek gedaan naar de verschillende termen die in het

⁴ Huygens, C. (1651). *Vitaulium. Hofwyck. Hofstede vanden Heere van Zuylichem onder Voorburgh*.

⁵ Zie: <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M030723&lemmodern=kasteel&domein=0&conc=true> Geraadpleegd op 23-11-2018.

⁶ Kuipers, Y. & Olde Meierink, B. (2015). *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.

⁷ Fockema Andreae, S.J., Hekker, R.C. & Ter Kuile, E.H. (1948). *Duizend jaar bouwen in Nederland*. Amsterdam: Allert de Lange.

verleden gebruikt werden voor een kasteel in het huidige Verenigd Koninkrijk. Dit deed zij door te kijken naar verschillende oude Engelse wetteksten, woordenboeken en literatuur over het onderwerp. Hierin heeft ze onderzocht welke woorden er in de omloop waren voor een kasteelachtig gebouw en hoe deze woorden gebruikt werden. Uit haar onderzoek bleek dat de Engelse koningen die aan de macht waren hun macht wilden behouden door wetten op te stellen om hun onderdanen in toom te houden. Bepalingen uit die wetten waren dat de koning autoriteit over kastelen had, en dat men zich aan regels moest houden bij het bouwen van een huis, om ervoor te zorgen dat het geen kasteel zou worden. Vanwege het vastleggen van bepaalde bouwstijlen en -soorten werd het bezitten van een kasteel een symbool van politieke macht. Verder bleek uit dit onderzoek dat een kasteel in het Verenigd Koninkrijk vooral een verdedigingswerk was, maar dat er daarnaast andere soorten kastelen bestonden met verschillende functies: een koninklijk kasteel was de belangrijkste functie, maar ook een aartsbisdom en een bisdom hadden een kasteel. Dit was ook in Nederland het geval, in ieder geval tot de middeleeuwen. Daarna verandert de functie van het kasteel zoals gezegd in die van een bewoonbaar huis voor de adel en is er een verandering in vorm te zien.⁸

Het is voor de Nederlandse kwestie echter moeilijk om bronnen te vinden die precies aangeven hoe een kasteel eruit zou moeten zien en welk bouwwerk dus kasteel mag heten, zoals dit in de Britse wetten van toen wel te vinden is. Waar in het Verenigd Koninkrijk de morfologie rondom kastelen dus duidelijk een rol speelt, is dit in Nederland niet het geval. Dit maakt het verklaarbaar dat er ook andere woorden worden gebruikt wanneer men over een kasteel spreekt, maar zorgt er tegelijkertijd voor dat een duidelijke definitie van een kasteel moeilijk te vormen is. In deze scriptie zal ik daarom proberen om duidelijkheid te scheppen in de Nederlandse situatie rondom de term 'kasteel'. In dit onderzoek wordt de volgende vraag gesteld: *In welke betekenis wordt de term 'kasteel' gebruikt tussen 1550 en 1800?* Twee deelvragen hierbij zijn: *Waar past dit gebruik in de definitie van het WNT?* en *Wat zegt dit gebruik over het beeld dat de gebruiker van de term over het kasteel had?*.

Methode

Bovenstaande vraag zal ik onderzoeken door middel van de DBNL ngram viewer en de zoekfunctie van Delpher, waarmee respectievelijk alle beschikbare literatuur en kranten in de

⁸ Kreuer, F. Ongepubliceerd artikel, zie archief NKS.

databanken worden doorzocht. In de DBNL ngram viewer heb ik gezocht op de term 'kasteel' en alle mogelijke spellingswijzen, in alle genres. Dit leverde ruim 44.000 hits op tussen de jaren 1500 en 2014. Omdat mijn onderzoek zich richt op de vroegmoderne tijd, heb ik in eerste instantie de jaren 1550 tot 1800 geanalyseerd op de hoeveelheid hits en het gebruik van de term 'kasteel'. Ik heb voor 1550 als beginpunt gekozen omdat dit het moment is waarop de drukpers een vaste plek heeft ingenomen in de literaire wereld en omdat in deze periode 'de nieuwe kunst (die van de renaissance) zich aankondigt', zoals dit door Karel Porteman en Mieke Smits-Veldt wordt verwoord.⁹ Vertalingen van de klassieken kwamen op, nieuwe tekstsoorten ontstonden en de moedertaal steeg in aanzien. Daardoor werden meer en meer teksten in het Nederlands geschreven, wat de mogelijkheid biedt om in het Nederlands het woord 'kasteel' goed te onderzoeken. Deze periode laat ik in dit onderzoek doorlopen tot ongeveer 1800, omdat de renaissance en de Verlichting dan voorbij zijn en omdat er een omslag in de betekenis van het woord 'kasteel' lijkt te zijn.

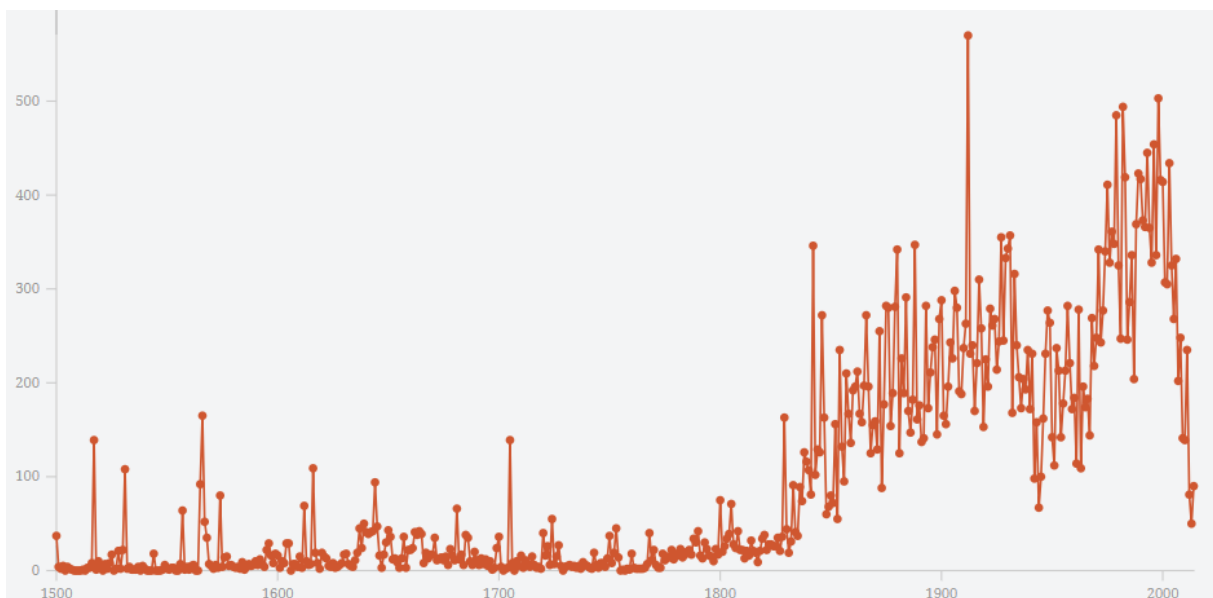
Om mijn onderzoek vervolgens verder toe te spitsen en om duidelijke conclusies te kunnen trekken, heb ik ook de jaren 1801 tot en met 1970 geanalyseerd op het woord 'kasteel', om te kijken of er een omslag in betekenis te ontdekken viel. 1970 is hier het eindpunt omdat het beeld dat naar voren kwam vanaf 1850 vrij consistent bleek te zijn. Daarnaast nam de hoeveelheid hits na 1970 enorm toe, dus vanwege de omvang van dit onderzoek en de beschikbare tijd heb ik besloten om de jaren na 1970 niet mee te nemen.

Per jaar heb ik voor elke vindplaats van het woord 'kasteel' gekeken in welke context het voorkwam en wat er met de term werd bedoeld. Als uitgangspunt hiervoor heb ik de definitie van het WNT genomen, om hier vervolgens de verschillende betekenissen die ik in de literatuur vond aan te hangen. Dat dit een cirkelredenering is, realiseer ik me. Er is echter geen andere manier om de betekenis te onderzoeken aangezien de definitie van het WNT voortkomt uit de beschikbare literatuur.

Een opmerking bij de DBNL ngram viewer is dat deze slechts een schatting geeft van het aantal keer dat het woord 'kasteel' of een variant daarvan voorkomt, maar geen absolute waardes. Omdat het aantal hits zo groot is, ga ik ervan uit dat de ngram viewer een betrouwbaar beeld geeft van het voorkomen van de term.

⁹ Porteman, K. & Smits-Veldt, M.B. (2008). *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

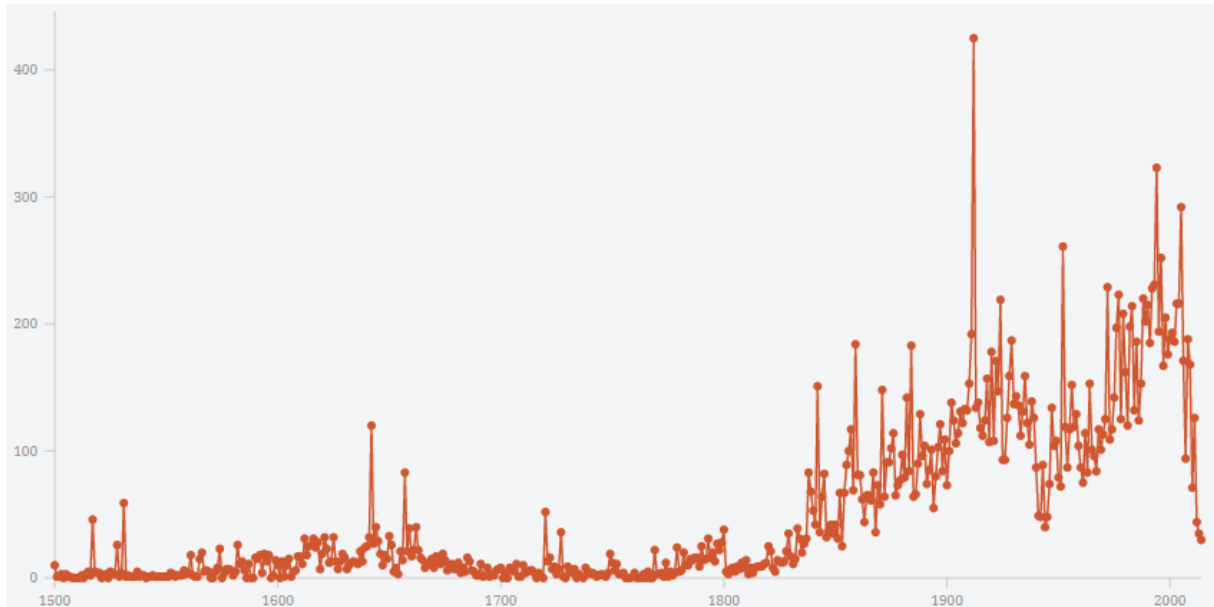
Het gebruik van het woord 'kasteel' – zowel in kwalitatieve als kwantitatieve zin – wordt in deze scriptie dus onderzocht. Ik kijk eerst naar het kwantitatieve beeld, zoals te zien is in figuur 1, afkomstig uit de DBNL gram viewer. De absolute aantallen van alle vindplaatsen van het woord 'kasteel' met alle mogelijke spellingswijzen uit de in de DBNL beschikbare literatuur van de jaren 1500 tot 2014 worden hier per jaar weergegeven. Zoals in de grafiek te zien is, komt het woord 'kasteel' tussen 1500 en 1600 weinig voor, hoewel er enkele uitschieters te zien zijn. Er moet echter wel rekening gehouden worden met de hoeveelheid bronnen die de DBNL uit deze periode heeft: wanneer gekeken wordt naar de relatieve frequentie van het woord 'kasteel' ten opzichte van andere woorden, blijkt het een redelijk veel voorkomend woord te zijn.

Figuur 1: DBNL ngram viewer van het woord 'kasteel', met spellingsvarianten, tussen 1500 en 2014. Aantal voorkomens varieert van 0 tot 500+. Zie ook: <https://www.dbnl.org/ngram-viewer/>.

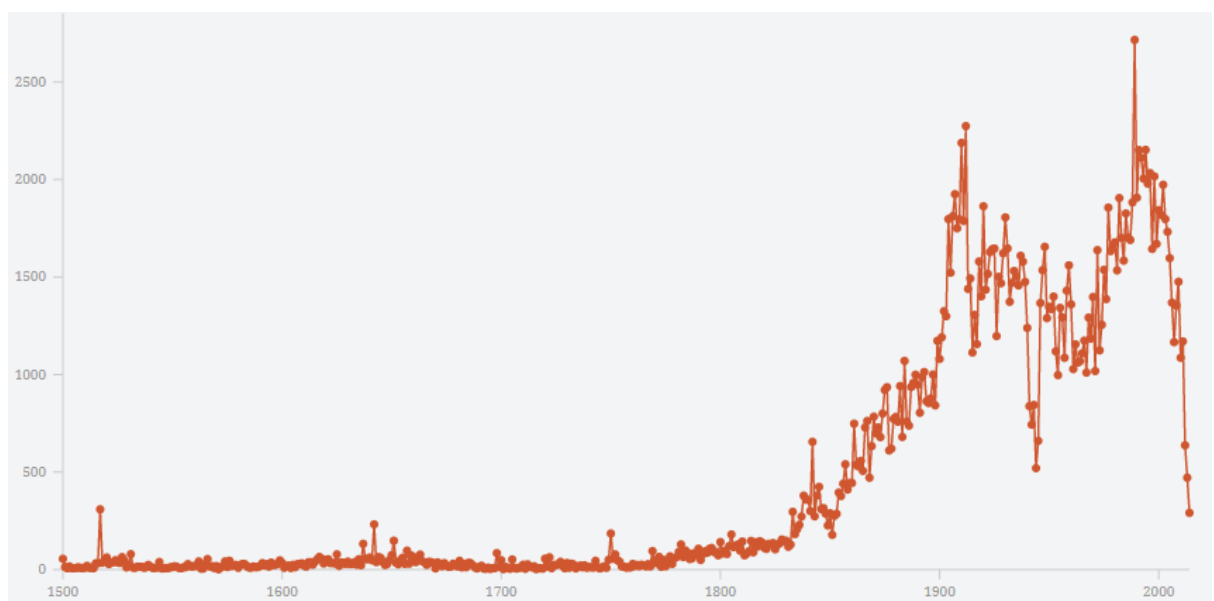
Ik heb er bewust voor gekozen om het gebruik en beeld van het woord 'kasteel' te onderzoeken en niet dat van bijvoorbeeld 'burcht' of 'slot', voornamelijk omdat het woord 'kasteel' tegenwoordig veel meer ingeburgerd is dan de andere termen. Een goede graadmeter hiervoor is het gebruik ervan in namen van organisaties en instanties, zoals te zien bij de Nederlandse Kastelenstichting. Dit kenniscentrum doet wetenschappelijk onderzoek naar kastelen en buitenplaatsen en heeft daarnaast de instandhouding van deze kastelen en buitenplaatsen als doel. Deze organisatie, in opdracht waarvan dit onderzoek wordt uitgevoerd, heeft het woord 'kasteel' als naam gekozen en niet 'slot' of 'burcht'. Deze laatste twee termen werden overigens ook minder vaak gebruikt dan de term 'kasteel', hoewel de

aantallen van het woord 'burcht' wel dicht in de buurt komen van die van 'kasteel'. Dit is te zien in onderstaande figuur, waarin het gebruik van het woord 'burcht' hetzelfde verloop volgt als 'kasteel', alleen in (veel) kleinere aantallen.

Figuur 2: DBNL ngram viewer van het woord 'burcht', met spellingsvarianten, tussen 1500 en 2014. Aantal voorkomens varieert van 0 tot 400+.

Wat betreft het woord 'slot': dit is lastig te onderzoeken, vanwege de dubbele betekenis die het heeft: het kan zowel een kasteel zijn als bijvoorbeeld een slot van een deur. Zoals te zien in onderstaand figuur komt het woord veel voor, alleen wordt er geen onderscheid gemaakt in betekenis.

Figuur 3: DBNL ngram viewer van het woord 'slot', met spellingsvarianten, tussen 1500 en 2014. Aantal voorkomens varieert van 0 tot 2500+.

Om het aantal te onderzoeken hits te beperken, heb ik daarom besloten om me te richten op de term 'kasteel'.

Nadat ik door middel van de DBNL ngram viewer de beschikbare literatuur heb doorzocht op het woord 'kasteel', ben ik verder gegaan met het analyseren van kranten, om te onderzoeken of er in verschillende discoursen verschillen in gebruik en betekenis van de term bestaan. Dit heb ik gedaan met behulp van de zoekfunctie in Delpher. Ook hier heb ik me gericht op de periode 1550-1970, maar de vroegste vindplaats van het woord 'kasteel' komt in Delpher pas in 1618 voor. Echter, wanneer gekeken wordt naar puur Nederlandse kranten en niet naar Nederlandstalige kranten over het buitenland (zoals bijvoorbeeld de *Courante uyt Italien, Duytslandt, &c.*), komt de eerste vindplaats pas in 1661 voor. Omdat ik me in dit onderzoek wil richten op binnenlandse nationale kranten, heb ik me gericht op de kranten vanaf 1661. Daardoor heb ik de eerste 110 jaar van de periode die dit onderzoek omvangt hierin niet mee kunnen nemen.

Omdat Delpher een enorm aantal hits gaf, moest ik me wat betreft de periode 1550 tot 1890 – waarbij de vindplaatsen dus pas beginnen in 1661 – beperken tot vier toenmalig grote kranten waarin het woord 'kasteel' vaak voorkwam. Deze vier kranten zijn het *Algemeen Dagblad*, de voorloper van het NRC; *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, een religieuze krant; de *Nederlandsche staatscourant*, een overheidskrant en de *Oprechte Haerlemsche courant*, die ooit een grote en belangrijke krant was en ook de oudste krant uit mijn selectie is. Uit deze kranten heb ik alleen artikelen waarin het woord voorkwam meegenomen. Dit leverde 16.601 hits op die ik per krant, jaartal en betekenis geanalyseerd heb. De vier genoemde kranten heb ik tot 1890 geanalyseerd, omdat dit het moment is waarop de huidige grote kranten ontstaan. Om ervoor te zorgen dat er geen gat valt in mijn analyse, onderzoek ik de oude vier kranten tot 1890 en analyseer ik een moderne krant vanaf het ontstaan ervan. Hierbij moet worden opgemerkt dat in de jaren 1661-1800 alle hits uit dezelfde krant komen, namelijk de *Oprechte Haerlemsche Courant*, en dat de andere drie kranten nog geen hits geven. Ik heb ervoor gekozen om de andere drie kranten voor de jaren 1801-1890 toch mee te nemen, aangezien de *Oprechte Haerlemsche Courant* na 1801 nog maar één hit geeft, en om zo goed mogelijk een eventueel verschil in betekenis te kunnen aanduiden tussen de periodes voor en na 1800.

Ook in de analyse van kranten maak ik onderscheid tussen de periodes 1550-1800 en 1801-1970, om een zo consistent mogelijk beeld te geven in vergelijking met de onderzochte literatuur. Vanwege de enorme hoeveelheid hits voor het woord 'kasteel' in de jaren 1890 tot 1970 en de omvang van dit onderzoek heb ik me beperkt tot één krant met een redelijk aantal hits, *De Telegraaf*. Deze krant gaf ruim 12.500 hits voor het woord 'kasteel' in artikelen.

Dit onderzoek is als volgt opgebouwd: eerst worden aan de hand van het WNT de verschillende betekenissen van het woord 'kasteel' beschreven. Achtereenvolgens worden de analyses van het woord 'kasteel' in de literatuur en in kranten beschreven, verdeeld in de periodes 1550-1800 en 1801-1970. Daarna zullen deze analyses met elkaar vergeleken worden om te zien of er verschillen bestaan in betekenis en gebruik van het woord. Vervolgens zal er een conclusie getrokken worden, zullen de gevonden resultaten ter discussie worden gesteld en tenslotte worden er mogelijkheden tot vervolgonderzoek gegeven.

Analyse

Het woord 'kasteel' in het WNT

Om de term 'kasteel' te kunnen analyseren in de DBNL en in Delpher is het van belang om te weten wat deze term kan inhouden. In het WNT worden, zoals in de inleiding benoemd, elf definities van het woord 'kasteel' gegeven. De eerste en belangrijkste betekenis die gegeven wordt, is de volgende: 'Bevestigde legerplaats, fort, sterkte, vesting, in het algemeen'. Een kasteel kan ook een versterkt huis zijn, gebouwd van steen en is eventueel een overgebleven ridderburcht uit de middeleeuwen. Verder kan een kasteel gebruikt worden ter bescherming van een stad, maar soms is het ook een lustverblijf of buitenplaats. Daarnaast wordt het woord figuurlijk gebruikt, in beeldspraak en als vergelijking. Tenslotte zijn er twee betekenissen die tegenwoordig niet meer gangbaar zijn: de eerste is die van 'een (houten) "toren" tot berging en bescherming van krijgslieden, op den rug van een olifant', de tweede 'als naam (voor een deel) van een schip' (zie ook de bijlage).¹⁰ Zo veel betekenissen als het woord vroeger kon hebben, zo weinig zijn het er nu: alleen de definitie van het kasteel als vesting of versterkt bouwwerk is blijven hangen.

Analyse van het woord 'kasteel' in de DBNL ngram viewer

In de ngram viewer kunnen alle teksten uit de databank van de DBNL worden geanalyseerd op een gezocht woord, in dit geval 'kasteel'. De volgende spellingswijzen worden hierin door de ngram viewer meegenomen: casteel, casteelen, casteellen, kaasteelen, kasteel, kasteelen, kasteels, kastelen. De teksten waarin deze woorden voorkomen zijn onderverdeeld in de volgende genres: proza, poëzie, drama, jeugdliteratuur en non-fictie. Daarnaast worden er ook secundaire teksten op het gebied van taal- en letterkunde doorzocht. Wat betreft het woord 'kasteel' komen deze laatste twee genres pas rond 1800 op, voor die tijd komt het woord alleen in literatuur en dan met name poëzie voor.

Tussen 1550 en 1800 komt het woord 'kasteel' volgens de ngram viewer 4.122 keer voor. Vanaf 1801 schieten deze aantallen omhoog: tussen 1801 en 1900 geeft het woord

¹⁰ Zie: <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M030723&lemmodern=kasteel&domein=0&conc=true> Geraadpleegd op: 12-12-2018.

12.746 hits en tussen 1901 en 1970 zelfs 15.361 hits. Dit betekent dat van de ruim 44.000 hits die de ngram in totaal geeft (tussen 1500 en 2014), er in dit onderzoek zo'n 32.000 zijn

onderzocht. In de tabel hiernaast zijn de aantallen per eeuw weergegeven. Dit zijn absolute getallen, waarbij opvalt dat de hoeveelheid toeneemt over de tijd. De relatieve hoeveelheid voorkomens van het woord neemt echter af, omdat er steeds meer teksten beschikbaar zijn in de DBNL. Voor de aantallen per jaar en de gevonden betekenissen, zie de bijlage.

Periode	Aantal hits
1550-1600	765
1601-1700	1964
1701-1800	1366
1801-1900	12.746
1901-1970	15.361
<i>Totaal</i>	<i>32.202</i>

Het woord 'kasteel' in de jaren 1550-1800

De meest voorkomende bronnen die de ngram viewer tussen 1550 en 1800 geeft, vallen binnen de non-fictie en poëzie. Binnen de non-fictie zijn de meeste teksten een geschiedschrijving in de vorm van een boek of brief. Deze geschiedschrijvingen gaan vaak over oorlogen die de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden voerden, onder andere de Tachtigjarige Oorlog, en over oorlogen en zeeslagen in binnen- en buitenland. Een voorbeeld van geschiedschrijving in de vorm van brieven is te zien in een briefwisseling van Hugo de Groot uit 1644, waarin hij schrijft over belegeringen van Engelse kastelen en gevechten aan de Portugese grens.¹¹ Ook het Historisch Genootschap schrijft in haar *Bijdragen en Mededeelingen*, bestaande uit verschillende delen, aan de hand van oude brieven en andere egodocumenten over verschillende oorlogen, gevechten, ontdekkingsreizen en koloniën.¹² De context waarin het woord 'kasteel' in deze geschiedenissen voorkomt, is die van oorlogen en belegeringen. De betekenis van het woord is hier dus altijd die van een vesting, een versterkte plek vanwaar en waar om gevochten werd. Omdat de meeste geanalyseerde literatuur uit 1550-1800 in de categorie non-fictie valt, is de betekenis van het woord 'kasteel' als vesting ook de meest voorkomende: teksten gaan over bestaande kastelen en de oorlogen die zich daaromheen afspelen. Opvallend is ook dat de termen 'slot', 'burcht' en 'kasteel' hetzelfde lijken te betekenen. Een voorbeeld hiervan is te zien in de *Woordenschat* van Lodewijk Meyer. Hierin geeft hij voor het woord 'kasteel' de volgende definitie: 'Casteel, burgh, slot, vesting,

¹¹ Nellen, H.J.M. & C. M. Ridderikhof. (2000) *Briefwisseling van Hugo Grotius. Deel 16*. Den Haag: Martinus Nijhoff.

¹² Anoniem. (1905). *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap. Deel 26*. Amsterdam: Johannes Müller.

sterkte'.¹³ Een ander boek, met de titel *Kort onderwys, hoedanig men de couranten best lezen en gebruiken kan* van Johann Hermann Knoop, heeft hoofdstuk met de titel 'Verklaring van de Vreemde en meer andere Bastert-Woorden die in de Couranten, als mede in andere Schriften, gevonden worden, volgens de Order van het A. B. C.; en in haar waare Sin vertaalt'. Hier geeft hij voor het woord 'kasteel' de volgende definitie: 'Betekent een kleine vesting of vast slot, Item, 't Agterdeel van een Oorlog-schip'.¹⁴ Deze betekenis van een kasteel als oorlogsschip komt met name tijdens de Tachtigjarige Oorlog veel naar voren in de geanalyseerde literatuur. Er is geen eenheid in het gebruik van deze term, want verschillende auteurs scharen verschillende delen van het schip onder de noemer 'kasteel'. Waar de ene auteur het hele schip als zeekasteel aanduidt, gebruikt een ander – zoals Johann Hermann Knoop – de term alleen voor het voorste of juist achterste deel van het schip.¹⁵ Een andere regelmatig voorkomende vorm van het woord 'kasteel' is, zowel in poëzie als proza, de zinssnede 'luchtkastelen bouwen'.

Naast geschiedschrijving komt het woord 'kasteel' ook veel voor in poëzie, en later in proza en jeugdliteratuur. Veel van de poëtische teksten zijn liedjes – vaak religieus van aard. In deze context komt het woord 'kasteel' vooral voor als beeldspraak: het hart als kasteel voor God of God als een vesting voor de mens zijn twee regelmatig voorkomende betekenissen. Een voorbeeld hiervan is te zien in lied vijftachtig uit *'t Geestelijck kruydt-hofken*, waarin de volgende regels staan:

'Hy [God, RK] is mijn alderbeste deel,
Slot en Casteel,
Al quamen te samen
Vyanden, ick
Hebbe geen schrick.'¹⁶

Niet alleen de beeldspraak is hier goed te zien, opvallend is ook dat de woorden 'slot' en 'kasteel' naast elkaar en in dezelfde betekenis gebruikt worden. Dit geeft nogmaals aan dat men deze woorden door elkaar kon gebruiken, zoals ook te zien was in de boeken van Meyer en Knoop.

¹³ Meyer, L. (1669). *L. Meijers Woordenschat. In drie deelen ghescheiden, van welke I. Bastaardwoorden, II. Konstwoorden, III. Verouderde woorden beghrijpt*. Amsterdam: De Weduwe van Jan Hendricksz. Boom.

¹⁴ Knoop, J. H. (1758). *Kort onderwys, hoedanig men de Couranten best lezen en gebruiken kan*. Leeuwarden: Abraham Ferwerda.

¹⁵ Anoniem. (1720). *Het groote Tafereel der dwaasheid*.

¹⁶ Anoniem. (1631). *'t Geestelijck kruydt-hofken*. De Rijp, Claes Jacobsz.

Van de genoemde bovenstaande betekenissen is die van het woord 'kasteel' als vesting verreweg de meest voorkomende. In vrijwel elk jaar tussen 1550 en 1800 komt deze betekenis voor, soms in positieve en soms in negatieve zin. Er worden geen openlijk positieve opmerkingen gemaakt over kastelen, maar deze oordelen zijn op te maken uit de manier waarop er over kastelen geschreven wordt. Vaak gaat de term 'kasteel' gepaard met woorden als 'sterk', 'machtig' 'groot' en zelfs 'onvergankelijk'. Deze positieve connotaties komen meestal naar voren wanneer het gaat over een oorlogssituatie en een kasteel dat standhoudt, of wanneer een kasteel er na eeuwen nog staat. Vaak gebeurt dit in proza en poëzie, af en toe ook in non-fictie. Een voorbeeld van positieve oordelen over kastelen in proza is te vinden in een roman van Elisabeth Maria Post, wanneer ze een oud hutje vergelijkt met een kasteel:

'Zijn aanblik was mij zoo genoeglijk, dat geen dikbemuurd, voor de onvergankelijkheid gebouwd kasteel, 't welk in al zijn oude glorie, met de majesteit der eeuwen beladen, zijn graauwe torens uit de digte boomtoppen opsteekt, (...)'¹⁷

Een kasteel is hier niet alleen dikbemuurd en onvergankelijk, het straalt ook iets glorieus uit. Diezelfde onvergankelijkheid komt ook terug in een dichtbundel uit 1617, waarin de connotatie 'sterk' wordt verbonden aan een niet ten onder te brengen kasteel:

'Alsmen een sterck Kasteel met uytvwendighe kracht
Van Gheschut ende Volc niet en kan brenghen t'onder, (...)'¹⁸

Ook in non-fictie worden positieve oordelen verbonden met het woord 'kasteel'. Een voorbeeld hiervan is onder andere te vinden in een tekst uit 1713. Hier wordt een kasteel niet alleen 'sterk' genoemd, maar ook verbonden aan adel:

'De belegering wierd hier door opgebroken van sijn Soon *Almericus*; de saken kregen een andere keer, stercke Vestingen en Kasteelen wierden aan den ouden Grave van Tholouse werder ingeruymt, (...). En wanneer *Almericus* in 't Jaar 1220. een sterck Kasteel van den ouden Grave had belegert (...)'¹⁹

Zoals gezegd zijn ook negatieve connotaties van het woord 'kasteel' te vinden in de geanalyseerde literatuur. Deze komen het duidelijkst naar voren wanneer men schrijft over het kasteel als kerker, een slechte en duistere plek. Wederom zijn de oordelen niet expliciet,

¹⁷ Post, E.M. (1791). *Reinhart, of natuur en godsdienst. Deel I*. Amsterdam: Johannes Allart.

¹⁸ Anoniem. (1617). *Nieuwen ieucht spiegel*. Arnhem: Jan Jansz.

¹⁹ Heidenrijk, M. (1713). *De canonizatie der heyligen en de exanonizatie van Paus Pius de V. in een gemeyn betoog van de sekere onsekerheyt der Roomsche heyligen*. Harderwijk: Herman Rampen.

maar uit de woordkeuze en context is op te maken dat men een negatief beeld bij het woord heeft. Deze negatieve connotaties komen met name voor in non-fictie, maar ook in proza of drama. In een brief van Constantijn Huygens is een voorbeeld te zien van het kasteel als gevangenis. Blijkbaar is dit anders dan een gewone gevangenis, zoals te lezen is in de brief:

‘De heer Bernard, die eenigen tijd op het kasteel gevangen was gehouden, is door den heer d’Alanson ondervraagd en naar een gewone gevangenis overgebracht.’²⁰

In een toneelstuk van Adriaan Loosjes komen de negatieve connotaties rondom het kasteel als gevangenis duidelijk naar voren uit de tegenstelling tussen de ‘ijzeren traliën’ en de ‘bleeke muuren’ tegenover de ‘lachenden gloed’ van de zon. De naargeestige sfeer is duidelijk te proeven:

‘Dat wij, als de dageraad aan den Hemel verschijnt, en door de ijzeren traliën van dit kasteel op deeze bleeke muuren eenen lachenden gloed verspreidt, (...). Zie deeze regels, onlangs mijne pen ontvloed, in deeze mijne gevangenis, (...).’
‘Maar nu bragt ik hem in een der diepste kelders van het kasteel...’²¹

In het kort kan gesteld worden dat de betekenis van het woord ‘kasteel’ in de periode 1550-1800 vrij constant blijft. Het woord komt in teksten over binnen- en buitenland voor, uit verschillende woordenboeken blijkt dat een kasteel hetzelfde is als een fort, burcht of vesting en er lijkt geen vaste vorm of bouwstijl te bestaan die kasteel genoemd kan worden. Elk bouwwerk dat iets weg heeft van een kasteel wordt zo genoemd. Het lijkt erop dat er dus geen onderscheid bestaat tussen de verschillende woorden en dat de terminologie niet eenduidig is.

Het woord ‘kasteel’ in de jaren 1801-1970

Tot aan het jaar 1800 is de betekenis van het kasteel als vesting zoals gezegd dus heel constant, maar na 1800 zijn er verschillende veranderingen te zien. Allereerst neemt het aantal hits enorm toe; 87% van alle vondsten in de DBNL die voor dit onderzoek geanalyseerd zijn, komen uit de jaren 1801-1970. Het jaar 1912 vormt hierin het hoogtepunt met maar liefst 570 hits voor het woord ‘kasteel’. De relatieve frequentie van het woord ‘kasteel’ neemt in vergelijking met de periode 1550-1800 wel af. De DBNL heeft simpelweg meer bronnen uit de

²⁰ Huygens, C. (1916). *Briefwisseling. Deel 5: 1649-1663. Brief 5992*. Den Haag: Martinus Nijhoff.

²¹ Loosjes, A. (1790). *Frank van Borselen en Jacoba van Beijeren*. Haarlem: A. Loosjes.

jaren 1801-heden dan van de voorgaande periode, wat zorgt voor een explosieve toename van het voorkomen van het woord 'kasteel'.

Een andere verandering is te zien in het gebruik van de term 'kasteel'. Voor 1800 bleek de betekenis zeer constant te zijn, maar na 1800 verschuift deze langzaam. Hoewel de betekenis van vesting nog steeds voorkomt, is de noodzaak van een stevig bolwerk om stand te houden tegen vijanden aan het verdwijnen, dit zou kunnen komen doordat de oorlogvoering veranderde. Meer en meer wordt een kasteel een woonplaats van de adel, al dan niet een overgeërfd bezit. Nog steeds zijn het vestingen, in de zin van grote en stevige bouwwerken, maar men brengt versieringen aan en moderniseert de kastelen om ze tot een vaste woning te maken. Over het overerven van kastelen schrijft Willem Kist in een roman het volgende:

'Wissewasjes, antwoordde de Baron (...) hoe nedrig is mijn voorouderlijk Kasteel gebouwd in vergelijking van deze colossaale gevaartens!'

'Hij stierf, en liet het adellijk slot en wapen aan zijne Zoonen na.'²²

In een andere roman wordt ook gesproken over een voorvaderlijk kasteel, dat hersteld en aangepast wordt om erin te kunnen wonen:

'Het lieve meisje woonde nog immer bij haren oom in; doch Lorenzi was reeds naar het voorvaderlijk kasteel getrokken en hield zich onledig met het gebouw te doen herstellen en weêr tot eene gemakkelijke woning te maken, alvorens hij op hetzelfde zijn zomerverblijf met zijn aangebeden kind voor goed zou gaan vestigen.'²³

Vanaf 1850 komt het woord 'kasteel' nog voornamelijk voor als een adellijke woning. Wanneer de betekenis van vesting wordt gebruikt, is dit in geschiedschrijving, waarbij het gaat over oorlogen die vroeger gevoerd zijn in binnen- en buitenland. Een voorbeeld hiervan staat in *De Gids*, waar geschreven wordt over de belegering van Fort Elmina, dat hier 'Kasteel St. George del Mina' genoemd. Het kasteel wordt beschreven als vesting waarin de Hollanders standhouden tegen de zwarte bevolking die in de steden om het fort heen woont.²⁴ Hier is de betekenis van vesting dus nog wel relevant, omdat het over oorlogen en belegeringen gaat. Bewoonbaarheid van kastelen lijkt in de geschiedschrijving dan ook niet aan de orde te komen.

²² Kist, W. (1800). *Het leven, gevoelens en zonderlinge reizen van den landjonker Govert Hendrik Godefroi van Blankenheim tot den Stronk*. Haarlem: François Bohn.

²³ Kerckhoven, P.F. van. (1871). *Volledige werken. Deel 10*. Antwerpen: L. de Cort.

²⁴ Gramberg, J. (1868). *De Goudkust. De Gids*, 32.

In deze periode is ook te zien dat men het woord ‘kasteel’ gebruikt in namen en combinaties waarin dit tegenwoordig niet meer gangbaar is. Zo wordt het Muiderslot verschillende keren het Kasteel van Muiden genoemd, en Slot Loevestein heet ook wel Kasteel Loevestein. Hieruit kan geconcludeerd worden dat een slot blijkbaar hetzelfde is als een kasteel. Een ander opvallend gebruik is te zien wanneer men schrijft over het kasteel van Versailles.²⁵ Ook een paleis kan dus blijkbaar een kasteel zijn. Dat dit zo kan zijn blijkt uit het volgende citaat:

‘Het paleis, van ’s Graven wooning (kasteel, slot, burcht) gezeid, (...)’²⁶

Uit bovenstaande blijkt niet alleen duidelijk dat een kasteel hetzelfde is als een slot of burcht, maar dat het ook een paleis kan zijn, én dat een kasteel een woning voor de adel is.

Het gebruik in de periode 1801-1970 lijkt dus als volgt te zijn: wanneer men de geschiedenis beschrijft, is een kasteel een vesting die verdedigd wordt en aangevallen kan worden. Wanneer men over de eigen tijd schrijft, kan daaruit geconcludeerd worden dat na 1850 de betekenis van het kasteel als een versterkte woning de meest gebruikte betekenis is.

Analyse van het woord ‘kasteel’ in Delpher

In Delpher zijn alle artikelen uit de vier geselecteerde kranten geanalyseerd op het voorkomen van het woord ‘kasteel’. De spellingswijzen die in deze analyse zijn meegenomen, zijn: kasteel, casteel, castelen, kasteelen, kasteels, kastelen, cafteel en kafteel. Deze laatste twee woorden heb ik zelf aan de zoekopdracht toegevoegd, omdat de computer het gotische schrift waarin oude kranten zijn gedrukt niet goed kan lezen en van een ‘s’ vaak een ‘f’ maakt.

In totaal gaf Delpher voor de vijf geanalyseerde kranten 29.197 hits voor het woord ‘kasteel’. In de tabel hiernaast zijn de aantallen per eeuw te zien, en schuingedrukt de aantallen uit de verschillende selecties kranten tussen

Periode	Aantal hits
1661-1700	1315
1701-1800	2798
1801-1900	13.173
<i>1801-1890</i>	<i>12.488</i>
1901-1970	11.911
<i>1893-1970</i>	<i>12.596</i>
<i>Totaal</i>	<i>29.197</i>

²⁵ Schreuder, H.A. (1835). Herinneringen aan Parijs en deszelfs omstreken, 1834, van een’ jeugdigen geneeskundige. *Vaderlandsche Letteroefeningen*.

²⁶ Broeder Geraert. (1850). *Leven van Sinte Christina, de wonderbare. In oud-Dietsche rijmen, naer een perkamenten handschrift uit de XIVde of XVde eeuw*. Gent: Annoot-Braeckman.

1801 en 1970: tussen 1801 en 1890 de oude kranten, tussen 1893 en 1970 de moderne krant. De verdeling van het aantal hits over de vier oude kranten uit de periode 1661-1890 is als volgt: de *Oprechte Haerlemsche Courant* geeft 4.114 hits, de *Nederlandsche Staatscourant* 3.329 hits, *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* 2.416 hits en het *Algemeen Handelsblad* 6.742 hits. Voor de aantallen per jaar, per krant en de gevonden betekenissen, zie de bijlage.

Het woord 'kasteel' in de jaren 1661-1800

De oudste van de vier onderzochte kranten is de *Oprechte Haerlemsche Courant*. Alle hits die tussen 1661 en 1800 voor het woord 'kasteel' gegeven worden, komen uit deze krant. De betekenissen die in de 17^e eeuw naar voren komen, zijn vrij consistent. De meest voorkomende betekenis is die van een vesting – de eerste definitie die het WNT geeft. Verreweg de meeste hits komen voor in artikelen en korte nieuwsberichten over oorlogen in binnen- en buitenland, met beschrijvingen van grote, sterke kastelen die bestormd worden, standhouden tegen aanvallen van buitenaf of waar soldaten gestationeerd zijn. Een voorbeeld hiervan staat in de krant van 21 februari 1675, over Antwerpen:

'Den 15 deser zijn de Soldaten en Canonniers op 't Casteel en de Forten hier omtrent gemonstert, (...)'²⁷

In de krant van 4 januari 1676 wordt er uit Parijs het volgende vermeld:

'Men heeft Tydinge, dat geheel Navarre in Wapenen is, self dat d'Inwoonders Pampelune en 't Casteel belegerd hebben, (...)'²⁸

Het oorlogsaspect is duidelijk terug te zien in deze twee citaten. Opvallend aan de berichtgeving is dat de artikelen vrij neutrale beschrijvingen geven van de kastelen en belegeringen, de gebeurtenissen worden weergegeven als feiten en zonder al te veel jeu. Vaak wordt ook alleen de naam van het kasteel of de plaats waar het staat genoemd, zonder verder veel uit te weiden over het gebouw zelf. Er wordt in de krant van 12 januari 1730 bijvoorbeeld vermeld dat 'sijn Majesteit in 't Casteel van La Muette quam spijsen', zonder verdere uitleg over het gebouw.²⁹ Ditzelfde is ook te zien in de krant van 8 november 1759, waar het volgende wordt geschreven:

²⁷ Anoniem. (1675, februari 21). Antwerpen den 18 February. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

²⁸ Anoniem. (1676, januari 4). Parijs den 31 December. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

²⁹ Anoniem. (1730, januari 12). Parijs den 6 January. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

'De Bombardeering dier Stad (München, RK) is zedert met alle kragt gecontinueerd geworden.'³⁰

Het is duidelijk dat men niet al te veel uitweidde over kastelen. Vermeld wordt wat vermeld moet worden, en daar blijft het bij. In de beschrijvingen van kastelen worden ook vrijwel geen andere woorden gebruikt om een kasteel aan te duiden, maar uit het gebruik van het woord is soms wel af te leiden dat de hedendaagse benaming 'paleis' of 'slot' zou zijn. Het paleis van Versailles wordt bijvoorbeeld vaak 'kasteel van Versailles' genoemd, het Muiderslot wordt regelmatig benoemd als 'kasteel van Muiden', een verschijnsel dat ook in de geanalyseerde literatuur voorkwam.^{31,32} Een andere betekenis van het woord 'kasteel' die in de kranten af en toe voorkomt, is die van het kasteel als gevangenis of als plek waar een persoon gevangen wordt gehouden. Deze betekenis komt in de kranten vaker voor dan in de literatuur, een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat kranten allerlei wereldnieuws geven en literatuur selectiever is in het kiezen van onderwerpen om over te schrijven. Tenslotte komt het woord 'kasteel' ook al voor in de betekenis van een woning van de adel, hoewel die van vesting het meest voorkomt.

Na 1700 verandert er weinig aan de manier waarop het woord 'kasteel' gebruikt wordt. Nog steeds is de meest voorkomende betekenis die van een vesting of verdedigingsplaats en ook in deze periode wordt er veel over de verschillende oorlogen en gevechten die in Europa plaatsvinden geschreven. Een betekenis die in de 17^e eeuw al wel bestond maar in de 18^e eeuw echt opkomt, is die van het kasteel als gevangenis. Een voorbeeld hiervan staat in de krant van 15 oktober 1711, waar wordt vermeld dat de 'Prins de Celamare' een brief heeft gestuurd terwijl hij 'op ons Casteel gevangen sat', en dat men de brief heeft onderschept en de prins samen met de 'Prins de Castione' naar het 'Casteel Terzo gebracht [heeft], alwaer hy seer naeu bewaert wert.'³³ Opvallend is wel dat ook hier een kasteel in verband wordt gebracht met adel, hoewel hier niet als woning bedoeld. De betekenis van een kasteel als aduwoning blijft ook steeds terugkomen, te zien in het volgende citaat:

³⁰ Anoniem. (1759, november 8). Hanover den 2 November. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

³¹ Anoniem. (1789, juli 4). Vervolg van Parys den 25 Juny. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

³² Anoniem. (1700, december 23). Cadix den 21 November. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

³³ Anoniem. (1711, oktober 15). Milaen den 2 October. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

‘Men arbeyd reeds aen ’t maken van een nieuwe Vleugel aen ’t Casteel van Windsor, om d’Apartementen van dat Casteel te vermeerderen, om dat de geheele Coninckl. Familie aldaer gemakkelijck soude kunnen logeren (...).’³⁴

In vergelijking met de geanalyseerde literatuur in DBNL komt deze betekenis als adelwoning al vrij vroeg voor, eerder dan in de literatuur. Waar in de literatuur echter ook positieve en negatieve connotaties verbonden konden worden aan het gebruik van het woord ‘kasteel’, is dit bij de kranten veel lastiger. De berichtgeving is dermate objectief, dat er weinig bijvoeglijk naamwoorden voorafgaan aan het woord ‘kasteel’. De enkele keer dat het wel gebeurt, is er sprake van een positief beeld van een kasteel:

‘De Hertog van Aremberg is na Enghien vertrocken, alwaer hy een magnifijck Casteel laet bouwen.’³⁵

De connotatie van een kasteel als iets schitterends is hier duidelijk. Opvallend is ook dat een kasteel hier verbonden is aan een persoon van adel. De enige negatieve connotatie die verbonden kan worden aan het gebruik van het woord ‘kasteel’ is wanneer men het gebouw ziet als gevangenis, een sterke vesting kan op deze manier ook – voor de gevangene – negatieve doeleinden hebben.

Een laatste betekenis van het woord ‘kasteel’ die in de 18^e eeuw voorkomt, is die van een oorlogsschip.³⁶ Hoewel het WNT dus elf verschillende definities geeft voor het woord ‘kasteel’, worden er in de kranten tot 1800 slechts vier gebruikt: die van vesting, adelwoning, gevangenis en schip. De betekenis lijkt hier dus vaster te liggen dan in de literatuur, hoewel er net als in de literatuur geen duidelijk onderscheid gemaakt wordt tussen ‘kasteel’ en ‘slot’ en ‘paleis’.

Het woord ‘kasteel’ in de jaren 1801-1970

In de periode tussen 1801 en 1890 zijn er drie grote kranten die veel hits geven voor het woord ‘kasteel’. De *Oprechte Haerlemsche Courant* geeft slechts tot 1800 hits, daarna komen er drie andere kranten in beeld. Allereerst de *Nederlandsche Staatscourant*. Deze krant geeft tot 1840 de meeste hits per jaar, daarna komen de meeste hits uit *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* en het *Algemeen Handelsblad*. De *Nederlandsche Staatscourant* is een

³⁴ Anoniem. (1730, maart 9). *Oprechte Haerlemsche Courant*.

³⁵ Anoniem. (1711, februari 1). Brussel den 27 January. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

³⁶ Anoniem. (1718, augustus 4). Livorno den 16 July. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

overheidskrant, hetgeen te zien is aan het soort artikelen. Er is sprake van een extreem feitelijke weergave van wat er waar gebeurd is, de artikelen zijn erg objectief. Het woord 'kasteel' wordt veel gebruikt wanneer het gaat over oorlogen, dus wanneer het de betekenis van vesting heeft. Dit is te bijvoorbeeld te zien in de krant van 1 oktober 1827, waar een conflict in Spanje wordt beschreven:

'Het Kasteel van Kardona is steeds door de Koninklijke troepen bezet, doch de stad is in de magt der Muiters, welke den geheelen omtrek afloopen; (...)'³⁷

Naast de betekenis van vesting in een oorlogssituatie, wordt het kasteel ook veel gebruikt als gevangenis. Meer dan in voorgaande jaren en in de literatuur wordt in deze periode beschreven hoe mannen worden vastgehouden op verschillende kastelen. Een voorbeeld hiervan is te lezen in het volgende citaat:

'Ook herinnert men, dat het diezelfde kolom van Boulogne was, bij welke in het vorig jaar Napoleons neef eene landing en poging tot omwenteling deed, die allerjammerlijkst mislukte, en voor welke daad de jonge Napoleon nu reeds sedert vele maanden in het kasteel van Ham gevangen zit.'³⁸

Naast het gebruik van een kasteel als gevangenis – waaruit blijkt dat het een sterke en beveiligde plek moet zijn geweest – werd het ook gebruikt als plek waar koningen konden resideren en audiënties verlenen, waar regeringen vergaderden en waar bruiloften en begrafenissen gehouden werden. Over zo'n vergadering is in de krant van 19 maart 1836 het volgende te lezen:

'Volgens de berigten uit Parijs van den 15den Maart, had de ministers Thiers dien dag aan het ministerie van Buitenlandsche Zaken eene bijeenkomst met de gezanten van Engeland, Spanje en Portugal gehouden, en was daarna eene raadsvergadering op het kasteel der Tuileries belegd.'³⁹

Een voorbeeld van een kasteel als plek voor een begrafenis is te zien in het volgende citaat. Tegelijk met het gebruik van het gebouw voor een begrafenis komt ook een andere betekenis naar voren, namelijk die van het kasteel als woning van de adel.

³⁷ Anoniem. (1827, oktober 1). Puyserda, den 19den September. *Nederlandsche Staatscourant*.

³⁸ Anoniem. (1841, augustus 6). Frankrijk. *Nederlandsche Staatscourant*.

³⁹ Anoniem. (1836, maart 19). Frankrijk. *Nederlandsche Staatscourant*.

Volgens de thans ontvangene berigten uit Parijs van den 25sten Januarij, zou Koning Lodewijk Philips met de Koningin en de overige leden van zijn gezin, in den avond van dien dag naar het kasteel van Dreux vertrekken, om aldaar bij de begrafenis zijner dochter, de Hertogin van Wurtemberg, tegenwoordig te zijn.’⁴⁰

De betekenis van het kasteel als woning van adel komt in deze periode veelvuldig voor, zowel in deze krant als in het *Algemeen Handelsblad* en *De Tijd*, en nog meer dan in de jaren voor 1800.

Na 1840 worden het *Algemeen Handelsblad* en *De Tijd* groter dan de *Nederlandsche Staatscourant* in het aantal hits voor het woord ‘kasteel’. Tot 1890 zijn deze drie kranten naast elkaar geanalyseerd in het voorkomen van het woord ‘kasteel’. Dit leverde geen echte verschillen op. Zoals gezegd was de *Nederlandsche Staatscourant* erg feitelijk in zijn beschrijvingen, en ging het veel over regeringen en koningen – geen vreemd verschijnsel, aangezien het een overheidskrant betreft. De andere twee kranten zijn ook feitelijk, en variëren weinig in het soort berichtgeving. Dezelfde gebeurtenissen worden in alle drie de kranten beschreven, de artikelen gaan over algemene zaken, overlijdensberichten en de rondreizende adel en worden soms van elkaar overgenomen. Net als in de periode voor 1800 worden ook in deze periode weinig tot geen waardeoordelen gegeven over kastelen, doordat de artikelen erg objectief zijn. Wanneer er al iets over een kasteel gezegd wordt, is dit positief, zoals te lezen is in *De Tijd* van 18 mei 1864. Daar wordt geschreven over het ‘prachtige kasteel Ferrières’ dat door een brand beschadigd is.⁴¹

De betekenis van het kasteel als een groot en sterk gebouw, zoals dat al in de *Nederlandsche Staatscourant* naar voren kwam, komt ook in *De Tijd* en het *Algemeen Handelsblad* veel voor. Ook in deze kranten wordt het woord ‘kasteel’ als woning van adel of gevangenis gebruikt.^{42,43} Dit patroon zet door in de jaren na 1890, waarin *De Telegraaf* is geanalyseerd op het gebruik van het woord ‘kasteel’. Verreweg de meest voorkomende betekenis van het woord is die van een woning voor de adel, zowel in de objectieve berichtgeving als in de feuilletons en losse verhalen die in de krant gedrukt werden: in de krant van 10 september 1930 wordt geschreven over ‘het kasteel der vorsten Von Hatzfeld, die

⁴⁰ Anoniem. (1839, januari 28). Frankrijk. *Nederlandsche Staatscourant*.

⁴¹ Anoniem. (1864, mei 18). Frankrijk. *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*.

⁴² Anoniem. (1880, maart 27). Verscheidenheden. *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*.

⁴³ Anoniem. (1882, januari 11). Frankrijk, Parijs, 6 jan. *Algemeen Handelsblad*.

hertogen van Trachenberg zijn'.⁴⁴ Net als in de literatuur is het oorlogselement langzaam verdwenen: een kasteel wordt meer en meer een woning van adel of rijke personen, en minder een goed verdedigd bolwerk. Een laatste veel voorkomend gebruik van het woord 'kasteel', gevolgd door de naam, is wanneer het als plaatsaanduiding of in losse opmerkingen gebruikt wordt. Er zit dan geen diepere betekenis achter, behalve de aanduiding van een plaats of gebouw.

⁴⁴ Anoniem. (1930, september 10). Onruststichtende verkiezingen. *De Telegraaf*.

Conclusie

De vraag die in dit onderzoek gesteld werd, was *In welke betekenis wordt de term 'kasteel' gebruikt tussen 1550 en 1800?* De twee deelvragen waren vervolgens *Waar past dit gebruik in de definitie van het WNT?* en *Wat zegt dit gebruik over het beeld dat de gebruiker van de term over het kasteel had?*

Allereerst de vraag waar het gebruik in de definitie van het WNT past. Wanneer we kijken naar de betekenissen die voorkomen in de vier corpora – literatuur van voor en na 1800 en kranten van voor en na 1800 – zien we dat in alle vier dezelfde betekenissen worden gebruikt. De eerste betekenis uit het WNT, die van een kasteel als vesting, is de meest voorkomende. Daarnaast wordt het gebruikt om een plek van bescherming aan te duiden, als oorlogsschip, een enkele keer als huisje op de rug van een olifant en tenslotte als een versterkt woonhuis, waarbij het vroegere kasteel een andere functie heeft gekregen. Een betekenis die niet in het WNT voorkomt maar wel in de literatuur en de kranten, is die van het kasteel als gevangenis.

Wanneer vervolgens de geanalyseerde literatuur uit de DBNL en de geanalyseerde kranten van Delpher met elkaar worden vergeleken, valt meteen op hoeveel de betekenissen overlappen. In de literatuur blijkt duidelijk dat men geen onderscheid maakt tussen de woorden 'kasteel', 'slot', 'burcht' en zelfs 'paleis', en ook bij de kranten komt dit – zij het in mindere mate – naar voren. Daarnaast blijkt dat de betekenis van het kasteel als vesting verreweg de meest voorkomende betekenis is: ieder geanalyseerd jaar, zowel in literatuur als in kranten, geeft deze betekenis.

Wanneer gekeken wordt naar het gebruik van het woord 'kasteel' tussen 1550-1800 en 1801-1970, valt op dat er een omslag plaatsvindt na 1800. Waar eerst de betekenis van het kasteel als vesting de boventoon voerde, verandert dit langzaam naar een betekenis van het kasteel als adellijke woning. Dit zijn nog steeds vestingen, in de zin van grote en sterke huizen, maar zonder het oorlogselement dat voor 1800 nog erg belangrijk is.

Wat betreft de verschillende definities die het WNT geeft, valt het op dat de literatuur meer verschillende betekenissen van het woord 'kasteel' geeft dan de kranten doen. Dit heeft mijns inziens te maken met het feit dat literatuur subjectief mag zijn en dat de schrijver zelf mag beslissen wat hij schrijft en hoe hij dat schrijft. Bij het schrijven van kranten moet meer gelet worden op juiste berichtgeving, waardoor hier minder sprake is van literaire vrijheid in

het schrijven. Opvallend hierin is wel dat de vier geanalyseerde kranten van na 1800 geen onderlinge verschillen laten zien in gebruik en betekenis van het woord 'kasteel'. Hoewel de kranten allemaal een andere inslag hebben, gebruiken ze het woord allemaal op dezelfde manier.

Om de eerste deelvraag te beantwoorden kan dus gesteld worden dat vrijwel alle betekenissen die het WNT geeft ook daadwerkelijk voorkomen in de geanalyseerde literatuur en kranten. Daarin is wel een duidelijke voorkeur te zien voor de eerste betekenis die het WNT geeft, het kasteel als vesting is het meest voorkomende gebruik.

De tweede deelvraag gaat over het beeld dat de gebruiker van de term 'kasteel' van het kasteel had. Spreken van 'de gebruiker' is lastig, aangezien dit onderzoek enkele eeuwen beslaat en er sprake is van vele gebruikers. Grofweg kunnen drie gebruikersgroepen onderscheiden worden: krantenlezers, lezers die vermaakt willen worden (fictie) en lezers die onderwezen willen worden (non-fictie, geschiedschrijving). Het beeld dat uit de analyses naar voren lijkt te komen en dat voor de drie groepen gelijk is, is dat men voor eenzelfde gebouw verschillende benamingen heeft, maar dat het niet uitmaakt welke benaming er wordt gebruikt. Blijkbaar had men geen vaststaande begrippen nodig om te begrijpen wat er bedoeld werd: een kasteel, burcht, slot of paleis zijn allemaal afstammelingen van de idee kasteel, een groot versterkt huis met muren en torens. Daarnaast had men blijkbaar ook geen vaststaande functie aan het woord 'kasteel' verbonden: een kasteel kon een vesting zijn, maar ook een gevangenis en een woonhuis. De term 'kasteel' was dus breder dan dat deze tegenwoordig nog is.

Om tenslotte de hoofdvraag te beantwoorden, kan gesteld worden dat tussen 1550 en 1800 de term 'kasteel' voornamelijk in de betekenis van een versterkte vesting werd gebruikt. Hoewel betekenissen als oorlogsschip, gevangenis en adellijke woning ook voorkwamen, was het beeld dat men van een kasteel had toch dat van een versterkt fort ter verdediging. Hier kon men verschillende termen voor gebruiken, uit de literatuur en kranten komen geen verschillen in betekenis naar voren tussen de woorden 'kasteel', 'slot' en 'burcht'. Na 1800 blijft deze betekenis nog even bestaan, maar is een omslag te zien die het kasteel in een meer vredelievende context plaatst: huiselijkheid en leefbaarheid worden de belangrijkste functies van het kasteel.

Discussie

Om dit onderzoek uit te voeren, heb ik handmatig in totaal ruim 61.000 hits voor het woord 'kasteel' geanalyseerd. Dit zijn er genoeg om een globaal beeld te geven van de betekenis en het gebruik van het woord in de literatuur en in de kranten. De grote hoeveelheid hits en de omvang van dit onderzoek brengen echter wel met zich mee dat ik niet elke bron grondig heb kunnen beoordelen. Hierdoor kan het gebeuren dat wanneer in vervolgonderzoek dieper wordt ingegaan op een selectie van de door mij geselecteerde bronnen, een ander beeld en gebruik en een andere betekenis van het woord naar boven komt.

Een ander punt van kritiek is de hoeveelheid bronnen die ik voor de periode 1661-1800 heb geanalyseerd in Delpher. De *Oprechte Haerlemsche Courant* werd voor het eerst uitgegeven in 1661. Voor die tijd waren er enkele kleine krantjes, waarin af en toe ook het woord kasteel voorkwam. Deze hoeveelheid bronnen viel in het niet bij het aantal dat de *Oprechte Haerlemsche Courant* gaf. Bovendien koos ik ervoor om vier oude maar relatief grote kranten te analyseren. Om deze twee redenen ik heb besloten om de paar bronnen van voor 1661 niet mee te nemen in mijn onderzoek.

Verder bleek de *Oprechte Haerlemsche Courant* de enige bron te zijn tot 1800. Pas vanaf 1806 kwam de *Nederlandsche Staatscourant* op, gevolgd door *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* en het *Algemeen Handelsblad*. Alle geanalyseerde hits tot 1800 komen dus uit een en dezelfde krant. Voor een volledig beeld zou het goed zijn om in vervolgonderzoek alle kranten uit de periode 1550-1800 mee te nemen, zodat het beeld dat ik in dit onderzoek gevonden heb, bevestigd of ontkracht kan worden.

Kritiek op mijn analyse van de DBNL ngram viewer is dat deze database nog steeds wordt aangevuld. Hoewel er door een veelheid aan bronnen en verschillende auteurs een duidelijk beeld van het woord 'kasteel' is ontstaan, zou dit kunnen veranderen bij aanpassing van de database.

Tenslotte een suggestie voor vervolgonderzoek. In dit onderzoek heb ik me volledig gericht op geschreven bronnen. Er bestaat echter ook genoeg beeldmateriaal van kastelen, van etsen en gravures tot landkaarten en schilderijen. Om te kijken of er inderdaad geen verschil bestaat tussen de woorden 'kasteel', 'slot' en 'burcht' zou het goed zijn om deze afbeeldingen van kastelen te analyseren op hun uiterlijk, de omgeving waarin ze gebouwd zijn

en de naam die het gebouw vervolgens krijgt. Samen met de literatuur zorgt dit voor nog meer helderheid rondom het gebruik, de betekenis en het beeld van een kasteel.

Lijst van geraadpleegde literatuur

Anoniem. (1617). *Nieuwen ieucht spiegel*. Arnhem: Jan Jansz.

Anoniem. (1631). *'t Geestelijck kruydt-hofken*. De Rijp, Claes Jacobsz.

Anoniem. (1675, februari 21). Antwerpen den 18 February. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1676, januari 4). Parijs den 31 December. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1700, december 23). Cadix den 21 November. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1711, februari 1). Brussel den 27 January. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1711, oktober 15). Milaen den 2 October. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1718, augustus 4). Livorno den 16 July. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1720). *Het groote Tafereel der dwaasheid*.

Anoniem. (1730, januari 12). Parijs den 6 January. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1730, maart 9). *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1759, november 8). Hanover den 2 November. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1789, juli 4). Vervolg van Parys den 25 Juny. *Oprechte Haerlemsche Courant*.

Anoniem. (1827, oktober 1). Puycerda, den 19den September. *Nederlandsche Staatscourant*.

Anoniem. (1836, maart 19). Frankrijk. *Nederlandsche Staatscourant*.

Anoniem. (1839, januari 28). Frankrijk. *Nederlandsche Staatscourant*.

Anoniem. (1841, augustus 6). Frankrijk. *Nederlandsche Staatscourant*.

Anoniem. (1864, mei 18). Frankrijk. *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*.

Anoniem. (1880, maart 27). Verscheidenheden. *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*.

Anoniem. (1882, januari 11). Frankrijk, Parijs, 6 jan. *Algemeen Handelsblad*.

Anoniem. (1905). *Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap. Deel 26*.
Amsterdam: Johannes Müller.

Anoniem. (1930, september 9). Onruststichtende verkiezingen. *De Telegraaf*.

- Broeder Geraert. (1850). *Leven van Sinte Christina, de wonderbare. In oud-Dietsche rijmen, naer een perkamenten handschrift uit de XIVde of XVde eeuw.* Gent: Annoot-Braeckman.
- Fockema Andreae, S.J., Hekker, R.C. & Ter Kuile, E.H. (1948). *Duizend jaar bouwen in Nederland.* Amsterdam: Allert de Lange.
- Gramberg, J. (1868). De Goudkust. *De Gids*, 32.
- Heidenrijk, M. (1713). *De canonizatie der heyligen en de exanonizatie van Paus Pius de V. in een gemeyn betoog van de sekere onsekerheyt der Roomsche heyligen.* Harderwijk: Herman Rampen.
- Huygens, C. (1651). *Vitaulium. Hofwyck. Hofstede vanden Heere van Zuylichem onder Voorburgh.*
- Huygens, C. (1916). *Briefwisseling. Deel 5: 1649-1663. Brief 5992.*
- Kerckhoven, P.F. van. (1871). *Volledige werken. Deel 10.* Antwerpen: L. de Cort.
- Kist, W. (1800). *Het leven, gevoelens en zonderlinge reizen van den landjonker Govert Hendrik Godefroi van Blankenheim tot den Stronk.* Haarlem: François Bohn.
- Knoop, J. H. (1758). *Kort onderwys, hoedanig men de Couranten best lezen en gebruiken kan.* Leeuwarden: Abraham Ferwerda.
- Kreuer, F. Ongepubliceerd artikel, zie archief NKS.
- Kuipers, Y. & Olde Meierink, B. (2015). *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek.* Hilversum: Uitgeverij Verloren.
- Loosjes, A. (1790). *Frank van Borselen en Jacoba van Beijeren.* Haarlem: A. Loosjes.
- Meyer, L. (1669). *L. Meijers Woordenschat. In drie deelen ghescheiden, van welke I. Bastaardwoorden, II. Kunstwoorden, III. Verouderde woorden begrijpt.* Amsterdam: De Weduwe van Jan Hendricksz. Boom.
- Nellen, H.J.M. & C. M. Ridderikhof. (2000) *Briefwisseling van Hugo Grotius. Deel 16.* Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Porteman, K. & Smits-Veldt, M.B. (2008). *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700.* Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Post, E.M. (1791). *Reinhart, of natuur en godsdienst. Deel I.* Amsterdam: Johannes Allart.
- Schreuder, H.A. (1835). Herinneringen aan Parijs en deszelfs omstreken, 1834, van een' jeugdigen geneeskundige. *Vaderlandsche Letteroefeningen.*

Vries, W.B. de. (1998). *Wandeling en verhandeling. De ontwikkeling van het Nederlandse hofdicht in de zeventiende eeuw (1613-1710)*. Hilversum: Uitgeverij Verloren.

Bronnen

Betekenis 'kasteel'. Opgehaald van Van Dale: <https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/kasteel#.W flquhKjIU>. Geraadpleegd op 23-11-2018.

Betekenis 'kasteel'. Opgehaald van Woordenboek der Nederlandse Taal: <http://gtb.inl.nl/iWDB/search?actie=article&wdb=WNT&id=M030723&lemmodern=kasteel&domein=0&conc=true>. Geraadpleegd op 12-12-2018.

Bijlage

In deze bijlage is de analyse van het woord 'kasteel' voor de DBNL en Delpher te zien. Per jaar is het aantal hits aangegeven, gevolgd door de betekenissen die hierin gevonden werden. De volgende betekenissen worden in het WNT gegeven, aan de hand waarvan de betekenissen voor de analyse zijn bepaald:

1. *Bevestigde legerplaats, fort, sterkte, vesting, in het algemeen. Aangeduid als: vesting.*
2. *Het versterkte huis, Aangeduid als: sterk huis de zetel van een adellijke heer, een middeleeuwse burcht. Aangeduid als: woning van adel.*
3. *Voormalige ridderburcht.*
4. *Modern lustverblijf, buitenplaats.*
5. *Als term in het krijgswezen, bij een stad gebouwde vesting tot bescherming. Aangeduid als: vesting, oorlog.*
6. *In figuurlijke toepassing.*
7. *De nabootsing, afbeelding of voorstelling van een kasteel.*
8. *Benaming voor een (houten) toren tot berging en bescherming van krijgslieden, op de rug van een olifant.*
9. *De naam va het schaakstuk in de vorm van een ronde vestingtoren.*
10. *Bij vergelijking, als benaming voor een groot zeeschip. Aangeduid als: oorlogsschip.*
11. *Als naam voor een deel van een schip. Aangeduid als: deel van een schip.*

N.B. Ook na 1800 is het de aanduiding 'vesting' gebruikt om een kasteel in het algemeen aan te duiden. Het betreft dan (vaak) geen legerplaats meer, maar een vesting in algemene zin van het woord, een versterkt gebouw, burcht of slot.

De aanduiding 'plaatsaanduiding' geeft aan dat het kasteel slechts genoemd werd in combinatie met de plaatsnaam, zonder verdere betekenis.

DBNL ngram viewer – 1550-1800

Jaartal	Aantal hits	Gevonden betekenissen	Eventuele andere benaming
1550	2	Vesting	
1551	1	Sterk huis	Slot
1552	3	Vesting, geen betekenis	
1553	3	Vesting	
1554	0		
1555	0		
1556	7	Vesting, plaatsaanduiding	Fort
1557	64	Vesting, sterk huis	Fort
1558	1	Vesting,	Slot
1559	4	Vesting, woning van adel	
1560	1	Woning van adel	

1561	5	Vesting	
1562	6	Vesting	Slot
1563	0		
1564	0		
1565	92	Vesting, plaatsaanduiding	
1566	165	Vesting, woning van adel	
1567	52	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1568	35	Vesting, plaatsaanduiding	
1569	7	Vesting, plaatsaanduiding	
1570	5	Vesting, woning van adel	
1571	2	Vesting, plaatsaanduiding	
1572	6	Vesting, plaatsaanduiding	
1573	3	Vesting, plaatsaanduiding	
1574	80	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, buitenverblijf	
1575	4	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1576	14	Vesting, plaatsaanduiding	
1577	15	Vesting, plaatsaanduiding	Slot
1578	5	Vesting, plaatsaanduiding	
1579	6	Vesting	
1580	4	Vesting, plaatsaanduiding	
1581	3	Vesting	
1582	4	Vesting, figuurlijk, plaatsaanduiding	
1583	2	Vesting	
1584	9	Vesting	
1585	1	Vesting	
1586	4	Vesting, plaatsaanduiding	
1587	7	Vesting, plaatsaanduiding	
1588	5	Vesting, plaatsaanduiding	
1589	6	Vesting, zonder betekenis	
1590	10	Vesting, versterkte plek	
1591	6	Vesting, figuurlijk	
1592	12	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1593	7	Vesting, figuurlijk	
1594	4	Vesting	
1595	22	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	Slot
1596	29	Vesting, oorlogsschip, plaatsaanduiding	
1597	16	Vesting, oorlogsschip	
1598	8	Vesting	
1599	18	Vesting, woning van adel	
1600	16	Figuurlijk, vergelijking, oorlogsschip, vesting, versterkt huis	
1601	10	Vergelijking, plaatsaanduiding	
1602	8	Vergelijking, vesting	
1603	8	Vesting, zonder betekenis	
1604	29	Vesting, oorlogsschip	
1605	29	Vesting	Slot, paleis

1606	0		
1607	7	Figuurlijk, zonder betekenis	
1608	7	Plaatsaanduiding, figuurlijk	
1609	4	Figuurlijk	
1610	15	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1611	3	Plaatsaanduiding, figuurlijk	
1612	69	Figuurlijk, zonder betekenis, vesting	
1613	10	Vesting, oorlog, sterk huis, oorlogsschip, zonder betekenis	
1614	6	Vesting, sterk huis	
1615	7	Plaatsaanduiding, figuurlijk, deel van een schip	
1616	109	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1617	19	Vesting, oorlog, plaatsaanduiding, figuurlijk, zonder betekenis, woning van adel	
1618	8	Sterk huis, figuurlijk, plaatsaanduiding	
1619	2	Vesting	
1620	19	Figuurlijk, vesting	
1621	15	Vesting, lusthof, figuurlijk, zonder betekenis	
1622	13	Figuurlijk, vesting	
1623	3	Figuurlijk, oorlogsschip, zonder betekenis	
1624	4	Vesting, plaatsaanduiding, oorlogsschip	
1625	8	Figuurlijk, vesting	Burcht, slot
1626	3	Plaatsaanduiding	
1627	4	Figuurlijk, zonder betekenis	
1628	6	Plaatsaanduiding	
1629	4	Figuurlijk, sterk huis, woning van adel	
1630	3	Figuurlijk, vesting	
1631	18	Figuurlijk, woning van adel	
1632	7	Figuurlijk, woning	
1633	5	Plaatsaanduiding, vesting	
1634	4	Sterk huis, vesting	
1635	11	Figuurlijk, vesting, sterke woning	
1636	19	Plaatsaanduiding, figuurlijk, sterk huis, vesting	
1637	45	Figuurlijk, vesting, woning, plaatsaanduiding	
1638	24	Figuurlijk, sterk huis, vesting	
1639	50	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	Fort
1640	41	Vesting, woning, figuurlijk, plaatsaanduiding, oorlogsschip	
1641	39	Sterk huis, plaatsaanduiding	
1642	41	Figuurlijk, plaatsaanduiding	
1643	42	Vesting, oorlogsschip, figuurlijk	
1644	94	Vesting, oorlog, figuurlijk, oorlogsschip, plaatsaanduiding	
1645	47	Figuurlijk, woning, plaatsaanduiding	
1646	16	Vesting, oorlogsschip	
1647	3	Plaatsaanduiding, figuurlijk	
1648	17	Vesting, plaatsaanduiding, oorlogsschip	
1649	30	Vesting, woning, figuurlijk	Paleis
1650	43	Woning, plaatsaanduiding, figuurlijk	Burcht

1651	36	Figuurlijk, plaatsaanduiding	
1652	12	Nabootsing, woning	
1653	13	Oorlogsschip, plaatsaanduiding	
1654	9	Vesting, figuurlijk, plaatsaanduiding	
1655	3	Woning, figuurlijk	
1656	13	Vesting, figuurlijk, oorlogsschip	
1657	36	Vesting, oorlog, figuurlijk, plaatsaanduiding, oorlogsschip	Slot
1658	3	Figuurlijk, oorlogsschip	
1659	22	Sterk huis, figuurlijk, plaatsaanduiding, deel van een schip	
1660	22	Vesting, woning, plaatsaanduiding	
1661	24	Vesting, plaatsaanduiding, oorlogsschip	
1662	41	Vesting, figuurlijk, gevangenis	
1663	38	Vesting, figuurlijk	Fort
1664	42	Vesting, oorlogsschip, plek van bestuur	
1665	39	Vesting, plaatsaanduiding	
1666	8	Vesting, oorlogsschip, plaatsaanduiding, nabootsing	
1667	19	Vesting, figuurlijk	
1668	13	Plaatsaanduiding, oorlogsschip, vesting	Burg, slot, sterkte met soldaten
1669	17	Vesting, figuurlijk	Slot, burcht, sterkte
1670	17	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1671	35	Vesting, oorlogsschip, lusthof	
1672	11	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1673	13	Vesting, plaatsaanduiding	
1674	14	Vesting, figuurlijk	
1675	11	Woning van adel, plaatsaanduiding, vesting, oorlogsschip	
1676	15	Vesting, plaatsaanduiding	
1677	6	Vesting, plaatsaanduiding	
1678	23	Vesting, figuurlijk	
1679	16	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding	
1680	11	Vesting, plaatsaanduiding	
1681	66	Vesting, oorlogsschip, figuurlijk	
1682	12	Oorlogsschip, vesting, plaatsaanduiding	
1683	17	Vesting, oorlogsschip	
1684	6	Vesting, oorlogsschip, figuurlijk, plaatsaanduiding	
1685	38	Vesting, figuurlijk	
1686	35	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1687	10	Vesting, oorlogsschip, plaatsaanduiding	
1688	6	Vesting	
1689	20	Vesting, plaatsaanduiding	
1690	11	Vesting, plaatsaanduiding	
1691	6	Vesting	
1692	13	Vesting	
1693	7	Vesting, woning	

1694	12	Vesting	
1695	5	Vesting, plaatsaanduiding	
1696	10	Vesting, figuurlijk	Fort
1697	0		
1698	3	Vesting	
1699	24	Vesting, figuurlijk	
1700	35	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1701	4	Vesting	
1702	0		
1703	2	Vesting, sterk huis	
1704	3	Vesting	
1705	139	Vesting, plaatsaanduiding	
1706	8	Vesting	
1707	0		
1708	10	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1709	5	Vesting	
1710	16	Vesting, oorlogsschip, figuurlijk	
1711	3	Vesting	
1712	11	Vesting	
1713	7	Vesting, plaatsaanduiding	
1714	4	Vesting	
1715	15	Vesting	
1716	6	Vesting	
1717	3	Vesting, figuurlijk	
1718	4	Vesting	Fort
1719	2	Sterk huis	
1720	40	Vesting, oorlogsschip, figuurlijk, plaatsaanduiding	
1721	16	Vesting, figuurlijk	
1722	26	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1723	6	Vesting, sterk huis, figuurlijk	
1724	55	Vesting, plaatsaanduiding	
1725	7	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1726	15	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1727	27	Vesting, figuurlijk	
1728	5	Vesting, figuurlijk	
1729	0		
1730	4	Vesting	
1731	5	Vesting, oorlogsschip, figuurlijk	
1732	6	Vesting, woning, oorlogsschip, figuurlijk	
1733	4	Figuurlijk	
1734	4	Vesting	
1735	3	Oorlogsschip	
1736	5	Vesting, groot huis	
1737	2	Sterk huis	
1738	9	Vesting, figuurlijk	
1739	6	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding, figuurlijk	

1740	5	Plaatsaanduiding, figuurlijk	
1741	3	Vesting, toren op olifant	
1742	2	Vesting	
1743	19	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1744	6	Vesting, oorlogsschip, plaatsaanduiding	
1745	3	Vesting, figuurlijk	
1746	8	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1747	8	Vesting, figuurlijk	
1748	4	Vesting, figuurlijk	
1749	13	Vesting, figuurlijk	
1750	37	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1751	8	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding	
1752	19	Vesting, plaatsaanduiding	
1753	45	Vesting, oorlogsschip, figuurlijk	
1754	14	Vesting	
1755	0		
1756	1	Zonder betekenis	
1757	0		
1758	2	Vesting, deel van oorlogsschip	Slot
1759	1	Vesting	
1760	18	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1761	3	Vesting, sterk huis	
1762	2	Vesting	
1763	2	Vesting	
1764	2	Vesting, figuurlijk	
1765	2	Vesting	
1766	3	Vesting	
1767	7	Vesting	
1768	40	Vesting, plaatsaanduiding	
1769	11	Vesting, figuurlijk	Burcht, toren
1770	22	Woning van adel, lusthof, vesting, plaatsaanduiding	
1771	6	Vesting, lusthof, figuurlijk	
1772	3	Vesting, lusthof	
1773	3	Vesting	
1774	18	Vesting, oorlogsschip, figuurlijk	Burcht
1775	11	Vesting, woning van adel, oorlog	Paleis
1776	15	Vesting	
1777	14	Vesting, plaatsaanduiding	
1778	22	Vesting, sterk huis, oorlogsschip, figuurlijk	
1779	12	Vesting	Fort
1780	18	Vesting, lusthof, plaatsaanduiding	
1781	16	Vesting, figuurlijk, plaatsaanduiding	
1782	23	Vesting, plaatsaanduiding	Slot
1783	14	Vesting, plaatsaanduiding	
1784	14	Vesting, plaatsaanduiding	

1785	20	Vesting, oorlogsschip, sterk huis	
1786	22	Vesting, sterk huis, figuurlijk	
1787	17	Vesting, plaatsaanduiding	
1788	34	Vesting, plaatsaanduiding	
1789	30	Vesting, oorlog, sterk huis, figuurlijk	
1790	42	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding	Jachthuis
1791	16	Vesting	
1792	13	Vesting, gevangenis	Landgoed
1793	30	Vesting,	Toren, fort
1794	23	Sterk huis, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1795	16	Vesting, sterk huis	
1796	15	Sterk huis, oorlogsschip	
1797	10	Vesting, toren op olifant	
1798	23	Vesting, plaatsaanduiding	
1799	17	Vesting	
1800	75	Vesting, woning van adel	Fort, burcht

DBNL ngram viewer – 1801-1970

Jaartal	Aantal hits	Gevonden betekenissen	Eventuele andere benaming
1801	20	Vesting, plaatsaanduiding, zonder betekenis	Slot
1802	26	Vesting	
1803	34	Vesting, woning van adel	Toren
1804	39	Vesting, woning van adel	
1805	71	Vesting	Slot
1806	28	Vesting, figuurlijk	
1807	24	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	Paleis
1808	42	Vesting, figuurlijk, plaatsaanduiding	Burg
1809	22	Vesting, plaatsaanduiding	
1810	22	Vesting, landhuis	
1811	13	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1812	21	Vesting	
1813	16	Vesting, sterk huis	
1814	32	Vesting, plaatsaanduiding, oorlogsschip	Tore NS
1815	21	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1816	19	Vesting, figuurlijk	
1817	9	Vesting, figuurlijk, plaatsaanduiding	
1818	21	Vesting, woning van adel, oorlogsschip	
1819	34	Vesting, plaatsaanduiding	
1820	38	Vesting, plaatsaanduiding	Burg
1821	22	Vesting	

1822	28	Vesting, figuurlijk, toren op een olifant	
1823	28	Vesting	
1824	26	Vesting, figuurlijk	
1825	26	Vesting	
1826	35	Vesting, plaatsaanduiding	
1827	21	Vesting, plaatsaanduiding, oorlogsschip	
1828	36	Vesting, plaatsaanduiding	
1829	163	Vesting (plaatsaanduiding), sterke woning	
1830	44	Vesting, plaatsaanduiding	
1831	19	Vesting, plaatsaanduiding	
1832	31	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	Slot
1833	91	Vesting, plaatsaanduiding, oorlogsschip	Burcht, slot
1834	41	Vesting	
1835	37	Vesting, plaatsaanduiding	
1836	89	Vesting, oorlogsschip, woning van adel, figuurlijk	
1837	74	Vesting	Slot
1838	126	Vesting, figuurlijk	
1839	116	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk, woning van adel	
1840	107	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding, gevangenis, figuurlijk	Toren
1841	81	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk, figuurlijk, toren op olifant	Toren
1842	346	Vesting, sterke woning, plaatsaanduiding, figuurlijk, woning van adel	Slot
1843	102	Vesting (oud), woning van adel, plaatsaanduiding	Toren
1844	129	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, figuurlijk	
1845	126	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1846	272	Vesting, sterke woning	
1847	163	Vesting, woning van adel, figuurlijk	Slot, burg
1848	60	Vesting, sterk huis, woning van adel, plaatsaanduiding	
1849	68	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1850	80	Vesting, woning van adel, figuurlijk	Slot, burcht, paleis
1851	72	Vesting, woning van adel, figuurlijk, plaatsaanduiding	
1852	156	Vesting, figuurlijk, sterk huis, woning van adel, oorlogsschip	
1853	55	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding	
1854	235	Vesting, oorlog, sterk huis	
1855	132	Vesting, figuurlijk	
1856	95	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1857	210	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding, figuurlijk, buitenplaats	
1858	167	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk	Slot, vesting, toreNS
1859	136	Vesting, woning van adel, figuurlijk	

1860	192	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, woning van adel, figuurlijk	Slot, huis
1861	196	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, sterk huis, figuurlijk	Burg
1862	212	Vesting, figuurlijk, plaatsaanduiding	Lusthuis, slot, hofstede
1863	167	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, figuurlijk	Burg, paleis, lusthof
1864	158	Vesting, oorlogsschip, figuurlijk	Burg, slot
1865	197	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, oorlogsschip	
1866	272	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1867	196	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	Burg, slot
1868	125	Vesting, woning van adel, sterk huis, figuurlijk	
1869	155	Vesting, plaatsaanduiding, figuurlijk, woning van adel	Burg
1870	159	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1871	129	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1872	255	Vesting, woning van adel	Slot
1873	88	Vesting, woning van adel, sterk huis	Huis
1874	177	Vesting, woning van adel	Slot, fort, paleis
1875	282	Vesting, gevangenis, woning van adel, figuurlijk	Burcht
1876	280	Vesting gevangenis, woning van adel, figuurlijk	Slot
1877	154	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1878	189	Vesting, woning van adel	
1879	281	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, woning van adel, figuurlijk	
1880	342	Vesting, woning van adel, sterk huis	Paleis
1881	125	Vesting, woning van adel	
1882	226	Vesting (van een stad), woning van adel	
1883	189	Vesting, woning van adel	
1884	291	Vesting, sterk huis, woning van adel	
1885	170	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, sterk huis	
1886	147	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1887	182	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1888	347	Vesting, woning van adel	
1889	161	Vesting, sterk huis, woning van adel, figuurlijk	
1890	176	Vesting, sterk huis, woning van adel, oorlogsschip	
1891	137	Vesting, sterk huis, woning van adel, plaatsaanduiding	
1892	141	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, figuurlijk	Burcht
1893	282	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1894	173	Vesting, woning van adel	
1895	211	Vesting, woning van adel	
1896	238	Vesting, woning van adel, sterk huis, figuurlijk	
1897	246	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	Fort
1898	145	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	

1899	268	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1900	288	Vesting, woning van adel	
1901	165	Vesting, woning van adel, sterk huis, plaatsaanduiding	
1902	156	Vesting, sterk huis, woning van adel, figuurlijk	Slot
1903	196	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1904	243	Vesting, sterk huis, woning van adel	
1905	201	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1906	298	Vesting, woning van adel, figuurlijk, plaatsaanduiding	
1907	280	Vesting, woning van adel, figuurlijk	Paleis
1908	191	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding, oorlogsschip	Fort, burcht
1909	188	Vesting, woning van adel, figuurlijk	Slot
1910	236	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	Burcht
1911	263	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, woning van adel, figuurlijk	
1912	570	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, sterk huis, figuurlijk	Burcht
1913	231	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, figuurlijk	
1914	240	Vesting, gevangenis, woning van adel, nabootsing	
1915	170	Vesting, oorlogsschip, woning van adel	Burg
1916	221	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1917	310	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1918	258	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding, woning van adel, oorlogsschip, buitenplaats	
1919	153	Vesting, plaatsaanduiding, oorlogsschip, figuurlijk	
1920	225	Vesting, woning van adel, figuurlijk	Burcht
1921	196	Vesting, groot huis, woning van adel, figuurlijk, plaatsaanduiding	Paleis
1922	279	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	Burcht
1923	261	Vesting, sterk huis, woning van adel, figuurlijk	
1924	215	Vesting, woning van adel	
1925	214	Vesting, sterk huis, woning van adel, plaatsaanduiding	Chateau, burcht
1926	244	Vesting, woning van adel, landhuis, plaatsaanduiding	
1927	355	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding, woning van adel, figuurlijk	State
1928	245	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1929	333	Vesting, woning van adel, figuurlijk, plaatsaanduiding	Burcht
1930	343	Vesting, sterk huis, woning van adel	
1931	357	Vesting, woning van adel, oorlogsschip, sterk huis, figuurlijk	Burcht
1932	168	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1933	316	Vesting, woning van adel	Burcht
1934	240	Vesting, plaatsaanduiding, deel van een schip, woning van adel	Slot
1935	206	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding, figuurlijk	

1936	173	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	Burcht
1937	204	Vesting, woning van adel	
1938	193	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1939	235	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	Warande
1940	172	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	Paleis
1941	231	Vesting, woning van adel	Burcht
1942	98	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1943	158	Vesting, sterk huis, woning van adel	
1944	67	Vesting, plaatsaanduiding	
1945	100	Woning van adel	Slot
1946	162	Vesting, woning van adel	Fort
1947	231	Vesting, sterk huis	
1948	277	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1949	264	Vesting, woning van adel	Paleis, burcht
1950	142	Vesting, oorlogsschip, woning van adel	
1951	112	Vesting, woning van adel, landgoed	
1952	237	Vesting, woning van adel, figuurlijk, oorlogsschip	Burcht
1953	213	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, figuurlijk	
1954	142	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1955	178	Vesting, figuurlijk, woning van adel	
1956	213	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, figuurlijk	
1957	282	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	Paleis, burcht
1958	221	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	Burcht
1959	172	Vesting, sterk huis, woning van adel	
1960	184	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1961	114	Vesting (oud), plaatsaanduiding, woning van adel, figuurlijk	
1962	278	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1963	109	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding, woning van adel	
1964	196	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1965	174	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, ridderburcht	
1966	183	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	Burcht
1967	144	Vesting, woning van adel	
1968	269	Vesting, sterk huis, woning van adel, figuurlijk	
1969	218	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1970	248	Vesting, woning van adel, oorlogsschip	Burcht

Delpher – 1661-1800

Jaartal	Aantal hits	Gevonden betekenissen	Eventuele andere benaming
1661	1	Vesting	
1662	0		

1663	0		
1664	0		
1665	0		
1666	3	Vesting, plaatsaanduiding	
1667	7	Vesting	
1669	15	Vesting, woning van adel	
1670	6	Vesting, plaatsaanduiding	
1671	34	Vesting	Fort
1672	8	Vesting, sterk huis, gevangenis	
1673	38	Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding	
1674	13	Vesting, plaatsaanduiding	
1675	57	Vesting, plaatsaanduiding	Fort
1676	28	Vesting, woning van adel	Fort
1677	25	Vesting, plaatsaanduiding	
1678	13	Vesting, plaatsaanduiding	
1679	3	Vesting, plaatsaanduiding	
1680	0		
1681	2	Vesting, plaatsaanduiding	
1682	1	Vesting	
1683	59	Vesting, woning van adel, gevangenis	
1684	65	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	Fort, paleis
1685	66	Vesting, plaatsaanduiding	
1686	87	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding, gevangenis	
1687	51	Vesting, gevangenis	Fort
1688	59	Vesting, woning van adel	
1689	121	Vesting, plaatsaanduiding	Fort
1690	106	Vesting, plaatsaanduiding	
1691	80	Vesting, woning van adel, gevangenis	
1692	83	Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis	
1693	61	Vesting, woning van adel	
1694	3	Vesting	
1695	0		
1696	1	Vesting	
1697	73	Vesting, plaatsaanduiding	
1698	65	Vesting, plaatsaanduiding	
1699	36	Vesting, plaatsaanduiding	
1700	45	Vesting, woning van adel, sterk huis	
1701	41	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, gevangenis	
1702	48	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	Fort
1703	75	Vesting (oorlog)	
1704	95	Vesting, plaatsaanduiding, hof, woning van adel, sterk huis	
1705	102	Vesting, gevangenis	
1706	95	Vesting, plaatsaanduiding	
1707	128	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1708	95	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	

1709	79	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding, gevangenis	
1710	12	Vesting (oorlog)	
1711	51	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding, gevangenis	
1712	43	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1713	83	Vesting, plaatsaanduiding	Fort
1714	62	Vesting (oorlog), woning van adel	
1715	66	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1716	38	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding, gevangenis	
1717	53	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1718	47	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, oorlogsschip	
1719	63	Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis, oorlogsschip	
1720	33	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1721	36	Vesting, gevangenis, plaatsaanduiding	
1722	36	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, gevangenis	
1723	42	Vesting, plaatsaanduiding	
1724	42	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1725	45	Vesting, plaatsaanduiding	
1726	48	Vesting, plaatsaanduiding	
1727	47	Vesting, plaatsaanduiding	
1728	43	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1729	32	Vesting, plaatsaanduiding	
1730	25	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1731	41	Vesting, plaatsaanduiding	
1732	35	Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis	
1733	1	Vesting (oorlog)	
1734	62	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis	
1735	19	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1736	38	Vesting, plaatsaanduiding	
1737	74	Vesting, plaatsaanduiding	
1738	44	Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis, woning van adel	
1739	43	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1740	55	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding, gevangenis	
1741	14	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1742	26	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1743	8	Vesting (oorlog)	
1744	23	Vesting (oorlog)	
1745	60	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1746	65	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1747	47	Vesting, plaatsaanduiding	
1748	31	Vesting, gevangenis	
1749	44	Vesting, woning van adel, oorlogsschip	
1750	16	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1751	17	Vesting, plaatsaanduiding, lustkasteel	
1752	20	Vesting (oorlog), gevangenis	
1753	16	Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis	
1754	9	Vesting, woning van adel	

1755	7	Vesting, woning van adel	
1756	11	Vesting, gevangenis	
1757	8	Vesting, plaatsaanduiding	
1758	4	Vesting, gevangenis	
1759	15	Vesting, plaatsaanduiding	
1760	11	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1761	9	Vesting (oorlog), van een stad	
1762	6	Vesting, plaatsaanduiding	
1763	7	Vesting, plaatsaanduiding	
1764	4	Vesting, plaatsaanduiding	
1765	4	Vesting, plaatsaanduiding	
1766	6	Vesting	
1767	7	Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1768	0		
1769	0		
1770	6	Vesting	
1771	15	Vesting, woning van adel	
1772	0		
1773	13	Vesting, plaatsaanduiding	
1774	15	Vesting, gevangenis	
1775	0		
1776	0		
1777	0		
1778	0		
1779	0		
1780	6	Vesting, plaatsaanduiding	
1781	0		
1782	15	Vesting, plaatsaanduiding	
1783	0		
1784	4	Vesting	
1785	4	Vesting, woning van adel	
1786	2	Vesting, plaatsaanduiding	
1787	6	Vesting	
1788	8	Vesting	
1789	19	Vesting, woning van adel	
1790	14	Vesting, plaatsaanduiding	
1791	8	Vesting	
1792	20	Vesting	
1793	19	Vesting	
1794	6	Vesting	
1795	0		
1796	0		
1797	0		
1798	0		
1799	0		
1800	0		

Delpher – 1801-1970

NS = Nederlandsche Staatscourant

AH = Algemeen Handelsblad

DT = De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad

1801	0		
1802	0		
1803	0		
1804	0		
1805	0		
1806	1	NS Vesting	
1807	0		
1808	0		
1809	0		
1810	0		
1811	0		
1812	0		
1813	0		
1814	98	NS Vesting, sterk huis, plaatsaanduiding, gevangenis	
1815	138	NS Vesting, woning van adel	
1816	85	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, gevangenis	
1817	76	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, gevangenis	
1818	95	NS Vesting, woning van adel, oorlogsschip, gevangenis	
1819	82	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1820	95	NS Vesting, woning van adel	
1821	115	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, gevangenis	
1822	129	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1823	113	NS Vesting (oorlog), plaatsaanduiding, woning van adel	
1824	137	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1825	101	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1826	79	NS Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis, woning van adel	
1827	67	NS Vesting (oorlog), gevangenis, oorlogsschip	
1828	63	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1829	64	NS Vesting, woning van adel, gevangenis AH Vesting, buitenplaats	
1830	125	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, figuurlijk, plaatsaanduiding	AH Fort
1831	140	NS Vesting, woning van adel AH Vesting (oorlog)	
1832	365	NS Vesting, woning van adel, gevangenis	

		AH Vesting (oorlog), plaatsaanduiding	
1833	259	NS Vesting (oorlog), plaatsaanduiding, sterk huis, woning van adel AH Vesting (oorlog), plaatsaanduiding, woning van adel	
1834	101	NS Vesting (oorlog) AH Vesting (oorlog)	
1835	138	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis	
1836	153	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1837	147	NS Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding	
1838	140	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1839	120	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting (oorlog), plaatsaanduiding, woning van adel	
1840	100	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, woning van adel	
1841	116	NS Vesting, woning van adel, gevangenis, figuurlijk AH Vesting, woning van adel	
1842	209	NS Vesting AH Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1843	144	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, sterk huis AH Vesting, sterk huis, woning van adel	
1844	184	NS Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1845	153	NS Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis, woning van adel AH Vesting, woning van adel	
1846	203	NS Vesting, woning van adel, gevangenis AH Vesting, woning van adel DT : Vesting, woning van adel	
1847	180	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1848	195	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1849	109	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, woning van adel DT Plaatsaanduiding, woning van adel	
1850	126	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, woning van adel DT Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1851	197	NS Sterk huis AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	

		DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1852	192	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, sterk huis, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, gevangenis, figuurlijk	
1853	172	NS Vesting AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, gevangenis DT Vesting, woning van adel	
1854	140	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, sterk huis, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1855	139	NS Vesting, woning van adel AH Vesting, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1856	178	NS Vesting AH Vesting, plaatsaanduiding DT Vesting, woning van adel	
1857	198	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding DT Vesting, woning van adel	
1858	243	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting (oorlog), woning van adel	
1859	177	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, figuurlijk, woning van adel	
1860	186	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, woning van adel DT Vesting, woning van plaatsaanduiding	
1861	215	NS Vesting, woning van adel AH Vesting, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1862	212	NS Vesting, sterk huis AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1863	258	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1864	174	NS Vesting, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT vesting, plaatsaanduiding, gevangenis	
1865	189	NS Vesting, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1866	159	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	

		DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1867	198	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1868	149	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1869	106	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1870	209	NS Vesting AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, sterk huis, woning van adel	
1871	193	NS Vesting, sterk huis AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1872	161	NS Vesting, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	AH Fort
1873	140	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1874	194	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1875	173	NS Vesting AH Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1876	94	NS Vesting AH Vesting, woning van adel DT Vesting, woning van adel, sterk huis	
1877	110	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1878	173	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1879	201	NS Vesting AH Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding DT Vesting, woning van adel	
1880	174	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis	
1881	221	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	

1882	389	NS Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, gevangenis DT Vesting, woning van adel	
1883	301	NS Vesting AH Vesting, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1884	208	NS Vesting AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1885	219	NS Vesting AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1886	212	NS Vesting AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1887	167	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1888	145	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1889	213	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, woning van adel	
1890	165	NS Vesting, plaatsaanduiding AH Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel DT Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1891	0		
1892	0		
1893	85	<i>Vanaf hier De Telegraaf</i> Vesting, woning van adel	
1894	83	Vesting (-plaats), woning van adel	
1895	92	Vesting, woning van adel, sterk huis	
1896	62	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1897	106	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, woning van adel	
1898	92	Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis, oorlogsschip, woning van adel	
1899	86	Vesting, sterk huis	
1900	79	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1901	141	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1902	159	Vesting, woning van adel	
1903	143	Vesting, woning van adel	
1904	78	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1905	24	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1906	82	Vesting, woning van adel	

1907	66	Vesting, woning van adel, sterk huis	
1908	149	Vesting, woning van adel, sterk huis	
1909	101	Vesting, woning van adel	
1910	68	Vesting, plaatsaanduiding	
1911	42	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1912	56	Vesting, woning van adel	
1913	71	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding	
1914	53	Vesting, woning van adel	
1915	120	Vesting, woning van adel, sterk huis	
1916	132	Vesting, woning van adel	Fort
1917	133	Vesting, woning van adel, figuurlijk	
1918	111	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, woning van adel	
1919	152	Vesting, woning van adel	
1920	134	Vesting, woning van adel, plaatsaanduiding, figuurlijk	
1921	168	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1922	106	Vesting, woning van adel	
1923	83	Vesting, woning van adel	
1924	110	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1925	80	Vesting, woning van adel	
1926	239	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1927	114	Vesting, woning van adel	
1928	218	Vesting, plaatsaanduiding, sterk huis, woning van adel	
1929	176	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1930	267	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1931	254	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel, figuurlijk	
1932	248	Vesting, sterk huis, woning van adel	
1933	310	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1934	548	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1935	306	Vesting, sterk huis, woning van adel	
1936	371	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1937	483	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1938	419	Vesting, woning van adel	
1939	356	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1940	218	Vesting, woning van adel	
1941	190	Vesting, sterk huis, woning van adel	
1942	122	Vesting, woning van adel	
1943	63	Woning van adel	Sterkte, slot, burg
1944	35	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1945	0		
1946	0		
1947	0		
1948	0		
1949	23	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1950	122	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	Burcht
1951	121	Vesting, woning van adel	

1952	164	Vesting, woning van adel	
1953	207	Vesting, sterk huis, woning van adel	
1954	194	Vesting, woning van adel	
1955	226	Vesting, woning van adel	
1956	239	Vesting, woning van adel	
1957	168	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1958	196	Vesting, plaatsaanduiding, woning van adel	
1959	240	Woning van adel	
1960	271	Vesting, woning van adel	
1961	272	Vesting, woning van adel	
1962	207	Woning van adel	
1963	214	Vesting, woning van adel	
1964	298	Woning van adel, sterk huis	
1965	247	Vesting, woning van adel, landhuis	
1966	245	Woning van adel, landgoed	
1967	201	Woning van adel, sterk huis, plaatsaanduiding	
1968	162	Vesting, woning van adel	
1969	201	Vesting, woning van adel	
1970	194	Vesting, plaatsaanduiding, gevangenis, woning van adel	